

De zenuwkoortsen beschouwd, zoo als zij in Berlijn in den winter van 1807/8 heerschten, met aanmerkingen over de prikkelende, versterkende en verzwakkende geneeswijze / naar het Hoogduitsch ... door F. van der Breggen.

Contributors

Hecker, August Friedrich, 1763-1811.
Breggen, F. van der.

Publication/Creation

Amsterdam : L. Van Es, 1810.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/c39y4pkz>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

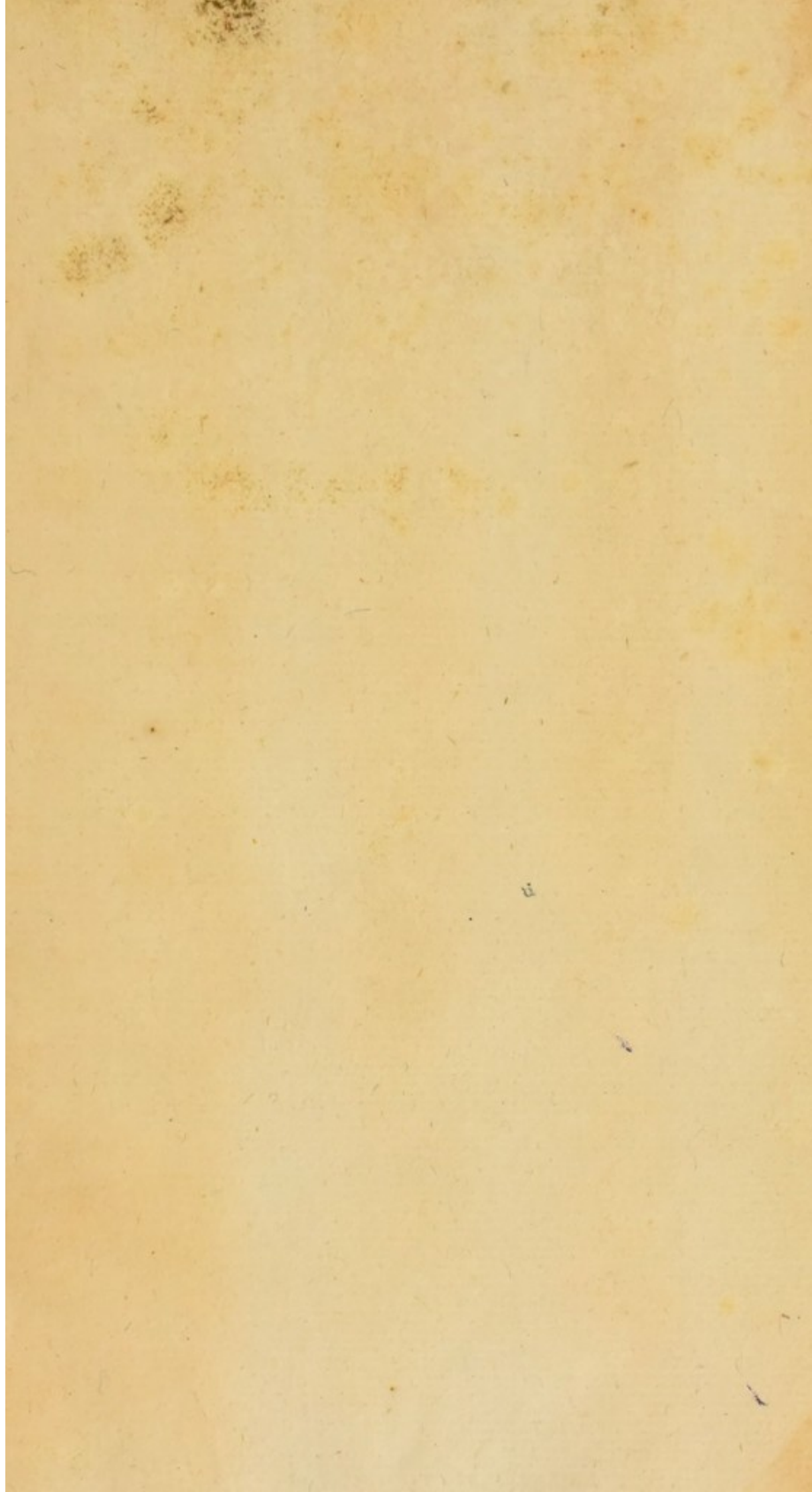

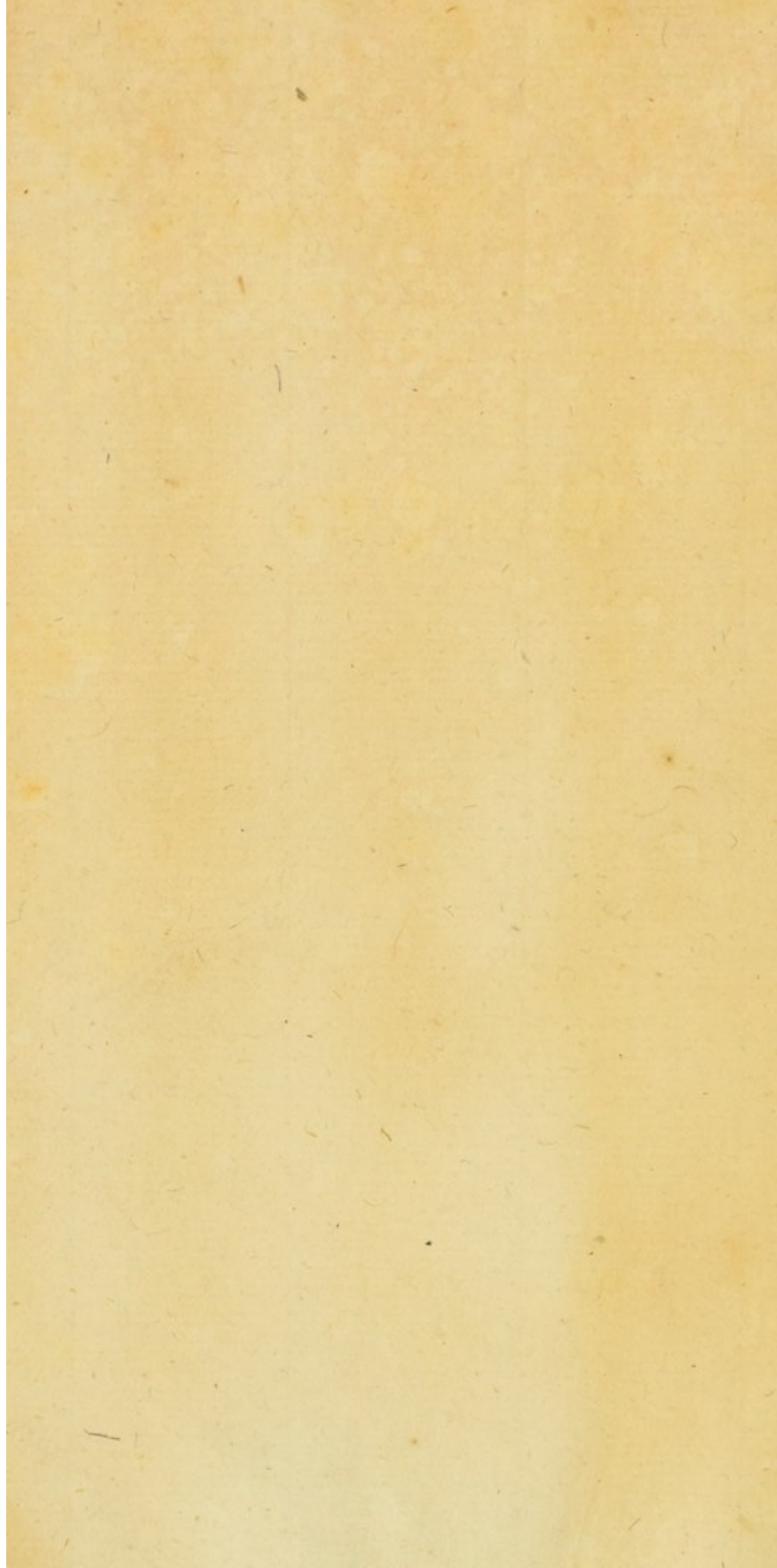
Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

11907

28,052/B/1

Digitized by the Internet Archive
in 2016

THE NEW YORK

LIBRARY

OF THE CITY OF NEW YORK

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

1850

1851

1852

1853

1854

1855

1856

1857

1858

1859

1860

D E
ZENUWKOORTSEN

B E S C H O U W D,

ZOO ALS ZIJ IN BERLIJN IN DEN WINTER
VAN 180 $\frac{7}{8}$ HEERSCHTEN, MET

A A N M E R K I N G E N

O V E R D E

PRIKKELENDE, VERSTERKENDE
EN VERZWAKKENDE

G E N E E S W I J Z E;

naar het Hoogduitsch

van den Hoogleeraar

A. F. H E C K E R;

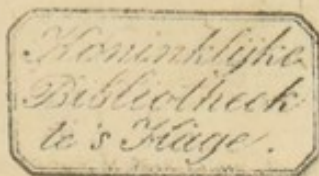
D O O R

F. VAN DER BREGGEN CORNZ.

Med. Doct. te Amsterdam.

~~~~~

TE AMSTERDAM, BIJ
LODEWIJK VAN ES;
1810.

ZENUWKORTSE

DE OUD

PRINCEBURY, VERSTREKT
EN VERWAKEND

GENEESWIJSE

aan de Hoogleiding

van den Hoogleiding

A. J. H. O. K. E. R.

voor

van de IJEGEN

van de Hoogleiding

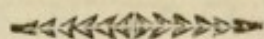
AMSTERDAM

LOBBE

1810

B E R I G T.

De algemeene graagte waar mede de Werken van den beroemden HECKER gelezen worden, heeft de UITGEVER doen besluiten, dit Werkje mede in het licht te doen verschijnen.

Tevens zijn ook bij denzelven in één Boekdeeltje te zamen, de VERHANDELINGEN over de ZENUW- en die der ROTKOORTSEN van dezen Schrijver te bekomen, daar de eene als een vervolg op de andere moet beschouwd worden, beiden uit het Hoogduitsch door den *Medic. Doct.* F. VAN DER BREGGEN CORNZ. overgezet.

Ook is er nog een klein getal voorhanden van het Werkje van denzelfden Schrijver, over de GONORRHOEA, uit het Hoogduitsch door den *Medic. Doct.* J. W. KIRCHNER.

DE UITGEVER.

D. De algemene gragte waar in de H. v.
kan van den bevoegden bevoegd
worden, heeft de wetten bevestigd.
dit Werkje heeft in het licht te komen ver-
schijnen.

Hoewel zijn oof bijdragen in de H. v.
deels te maken, de wetten bevestigd
over de wetten en die de wetten bevestigd
aan van den bevoegden bevoegd, dat
de wetten een wetten op de wetten moet
bevestigd worden, bevestigd in het licht
deels door den bevoegden bevoegd, dat
aan den bevoegden bevoegd.

Ook is er nog een wetten bevestigd
aan den bevoegden bevoegd, dat
over de wetten bevestigd, dat
deels door den bevoegden bevoegd, dat
aan den bevoegden bevoegd.

ZENUWKOORTSEN

B E S C H O U W D,

ZOO ALS ZIJ IN BERLIJN IN DEN WINTER
VAN 180 $\frac{7}{8}$ HEERSCHTEN, MET

A A N M E R K I N G E N.

O V E R

*De prikkelende, versterkende en verzwakkende
geneeswijze.*

Er zullen weinigen onder ons zijn, in wier kring, zedert een jaar, niet de een of ander aan eene zenuwkoorts ziek lag of aan dezelve gestorven is (*). Wij

(*) Deze onderstelling des verdienstelijken Schrijvers hebben wij ook in ons Vaderland in eene smartelijke waarheid, daar zoo vele dierbaren ons van het hart gescheurd werden, veranderd gezien. Maar ook aan den anderen kant is men al spoedig gereed om daar eene koorts voor eene zoogenaamde Zinking op Zenuwkoorts te verklaren, waar men daartoe geene de minste aanleiding heeft. Ik meene derhalven dat men ook hierop moet toepasselijk maken, hetgeen ik in mijne overzetting van HUFELANDS Verhandeling over de Zenuwkoortsen, in mijne Aanteekening op Bladz. 2, gezegd heb, aangaande *Status nervosus* of *Symptomata nervosa*.

V E R T A L E R,

nemen geen nieuwsblad in handen zonder de sterfberigten te lezen, door zulk eene koorts ontstaan, en uit de omstreken van den Oder tot aan de Niemenhooren wij dagelijks van de verwoestingen welke aldaar deze Zenuwkoorts, erger voorzeker dan de Pest van den Levant en der West-Indische eilanden, aanregt.

Het is dus thans, meer dan ooit, noodzakelijk, juiste begrippen omtrent zulk eenen geduchten vijand te koesteren, en de wijze van voorstelling, volgens echte grondstellingen der kunst, te bepalen, waarop eene doelmatige geneeswijze moet gebouwd zijn. Welligt ben ik in staat tot deze bepaling eenige bijdragen te leveren, daar ik hier mededeelen zal, waarvan de waarneming en herhaalde behandeling der Zenuwkoorts mij overtuigde, welke wij zedert een jaar onder ons, zoo hevig en in zulke afwisselende gedaante, zagen wederkeeren. —

Wat is eene Zenuwkoorts? — Blijkbaar zijn het zeer dikwijls dergelijke benamingen, welke ieder een in den mond heeft, en daarbij naauwelijks aan eenigen twijfel denkt, welke het meest eenig onderrigt behoeven. De Artsen zelven hebben daartoe bijzonder bijgedragen dat de uitdrukking, Zenuwkoortsen, welke zij aan de verschillendste graden en vormen der koortsen gaven, onzeker worden moest, en hunne dwalingen daarna bij het gros der menschen over geplant.

Om eenmaal aan deze dwalingen een einde te maken, oordeelde men het toereikende, om geen woord van Zenuwkoorts meer te spreken, deze uitdrukking

king geheel te *verbannen*, en in hare plaats die van *Typhus* te stellen. Deze koortsen *verdwenen* derhalven uit den rang der ziekten. De Artsen hadden nu geene Zenuwkoorts meer, maar wel des te heviger de *Typhus* te genezen. *Maar nu wat is eene Typhus?* — Heeft men welligt eene onbepaalde uitdrukking, met eene even onbepaalde verwisfelt? —

Wij noemen ieder werktuig (*organ*) van ons lichaam *ziek*, wanneer wij bevinden dat of in de menging of zamenstelling zijner stof, of in zijne levensverrigtingen en functien, of in alle dezen te gelijk, merkelijke afwijkingen van zijnen volkomen gezonden toestand plaats hebben. Zoo bezitten wij ziekten der beenderen, der spieren, der vaten, der klieren, van de werktuigen der zintuigen, der ingewanden, van de borst en van het onderlijf, enz. — Wanneer, bij voorbeeld, iemand eene ziekte der longen, eene borstkwaal heeft, dan moeten de verschijnselen in den pols, in de ademhaling enz. het buiten allen twijfel stellen, dat zich de hierbij gelegene werktuigen in eenen toestand bevinden, welke van dien der gezondheid afwijkt. Iedere ziekte neemt volgens bepaalde wetten hare bepaalde form aan, even gelijk uit het zaad eener plant of van een dier, altijd dezelfde planten of hetzelfde dier te voorschijn treedt. De form drukt zich in de verscheidenheid dezer afwijkingen uit, en wordt derhalven in bepaalde veranderingen der menging, der zamenstelling, der prikkelbaarheid, der gevoeligheid en van de daar van afhangerende tezamen gestelde levensverrigtingen merkbaar

en kennelijk. Eene der algemeenste vormen, onder welke de ziekten zich vertoonen, is de koorts. —

Wij schrijven ieder stelsel van gelijkaardige deelen van ons organisme of ook ieder afzonderlijk werktuig eene koorts toe, wanneer wij deszelfs levensverrigtingen van den gezonden toestand afwijkende vinden, en zich in hetzelfde, onder zeer verschillende betrekkingen der prikkelbaarheid en gevoeligheid, afwisselende, ongewone *bewegingen* vertoonen, waarvan *veranderingen in den pols*, vooral *snelheid*, die van de temperatuur *des ligchaams*, van hier met hitte afwisselende koude en in de *afscheidings* en *uitwerpselen* de onmiddellijke gevolgen zijn. Bij dit alles voegt zich een gevoel van ziekte, dat zich naar gelang van het lijdend werktuig, van de hevigheid der koorts en hare form, van de bewustheid en van andere omstandigheden zeer onderscheiden kan kenmerken. Naarmate nu deze afwijkende levensverrigtingen met derzelver gevolgen, in dit of dat stelsel, of in dit of dat werktuig, zich bij uitfluiting vertoonen, heeft men, *koortsen der vaten*, der *zenuwen*, der *spieren*, der *opslurpende vaten*, die van de *borst* van den *onderbuik* enz. aangenomen. Bij de onverbreekbaren zamenhang waarin alle stelsels en werktuigen onderling tot elkander staan, en volgens de wisselende opwekking welke onder allen plaats grijpt, kan echter in geen derzelver de koorts bijna geïsoleert zijn, maar wij moeten de bewerktuiging als een geheel beschouwen wiens gezamenlijke vorming, krachten en werkzaamheden meer of meer aan die koorts deel nemen. Volgens de gewone wijze van spreken, noemen wij derhalven

gee-

geene ziekte eene koorts, hoe zeer de bewerktuigingen daarbij nog zoo veel van den gezonden toestand afwijken, ten zij het aandeel in het vaatgestel of in den daarvan afhangenden omloop des bloeds merkbaar zij, zoodat de Artsen het aanwezen van eene koorts vooral uit den pols en de veranderde temperatuur bepalen.

Bij de *Zenuwkoortsen* moet derhalven, volgens deze voorafbepalingen, het zenuwgestel over het algemeen, (waartoe wij de hersenen, het ruggemerg, de gezamenlijke zenuwen en zinwerktuigen, zoo verre zij uitgestrekt zijn, brengen) of in afzonderlijke deelen ziek zijn; uit de openbare en meer in het oog lopende geschonden verrigtingen van dit stelsel, moeten wij tot zulk eenen zieken toestand kunnen besluiten, en opdat deze met regt den naam van *koorts* verdienne, moeten te gelijk merkelijke veranderingen in de beweging van het hart en van de vaten voorafgaan, bij gevolg koortsachtige pols, koortskoude en hitte enz. plaats hebben, welke zich in verschillende graden en vormen, met de veelvuldig geschondene zenuwverrigtingen verbinden.

Wat geschonden zenuwbewegingen zijn, moet volgens ziektekundige voorafbepalingen bepaald worden. Dat door de verscheiden zinwerktuigen uitwendige indrukken op onze bewerktuiging werken, dat wij van deze indrukken bewustheid verkrijgen, dat de ziel met deze indrukken in betrekking gesteld wordt, dat zij bepaaldelijk op gevoel en beweging terug werkt, enz. dit alles hangt van het zenuwgestel het allernaast af; deszelfs verrigtingen moeten der-

halven als geschonden beschouwd worden , wanneer met opzigt tot al deze betrekkingen , of ook tot zommigen derzelve , de volkomenheid en overeenstemming van den gezonden toestand opgeheven of afgebroken is. Wij zeggen in zulk een geval dat zenuwtoevallen (*Symptomata nervosa*) aanwezig zijn , of ook dat 'er een zenuwtoestand (*Status nervosus*) plaats grijpt. Blijkbaar zijn het de veelvuldige verwisselingen eener bovenmatige nedergedrukte of zomwijlen veranderde prikkelbaarheid en gevoeligheid , misleidingen der zinnen , onovereenstemmende toestand van het inwendig zintuig , geestverwarring , beroerte , kramp , afwisselingen in slapen en waken , en zoo vele veranderingen welke de ziektekunde opnoemen kan , welke men onder de algemeene benaming van zenuwtoevallen beschrijft. Zij verbinden zich in de veelvuldigste vormen met eene koorts van het vaatgestel , gelijk ook met den zieken toestand van alle de overige werktuigen.

Bij deze veelvuldigheid laten zich de zenuwziekten , in zoo verre wij daarbij het oog op de koorts van het vaatgestel vestigen , gezamenlijk tot de drie volgende gezigtspunten brengen.

I. De zenuwtoevallen zijn met eene , te gelijk zich vertoonende of deze in hevigheid nog zeer verre overtreffende koorts van het vaatgestel vereenigd. Snelheid , volheid , hardheid en andere koortsachtige eigenschappen der pols ; koude bij den eersten aanval ; de hevigheid en duur der hitte , de wanorde in den omloop des bloeds , alles kenmerkt eenen sterken koorts-toestand , welke gewoonlijk tegen den avond en

en in de nacht, ook wel tweemaal binnen 24 uren, zich verheft en in zijnen regelmatig en voortgang, in zijne beslissing, in zijne duur van 3, 7. op zijn hoogst tot 21 dagen, gelijk andere hevige koortsen, verhoud. De echte zenuwtoevallen vertoonen zich daarbij meer of min kenbaar. Men noemt zulk eene koorts, met het hoogste regt eene *heete koorts* (*Febris acuta nervosa*.)

II. De zenuwtoevallen hebben de bovenhand en daarbij is de koorts van het vaatgestel gering, onmerkbaar, dikwerf geheel afwezig, binnen kleine onregelde verheffingen terugkeerende, eene maand en langer aanhoudende enz. zoodanig dat 'er tijdstippen zijn, waarin men de ziekte, als koorts, gemakkelijk onderkent. Deze nu is de *slepende zenuwkoorts*. (*Febris lenta nervosa*.)

III. De zenuwtoevallen staan met bijna geene koorts van het vaatgestel in verband. In zulk een geval noemt men het ongemak eene *langdurige zenuwziekte*, zonder koorts; bij voorbeeld: eene beroerte, eene ijlhoofdigheid, kramp, verlamming enz. van welke de ziektekunde niet weinige eenvoudige vormen daarstelt.

Deze drie klasfen van zenuwziekten laten zich even min door fcherpe grenslijnen van elkander afscheiden, als 'er in het algemeen tusfchen dezelve geen wezenlijk onderscheid fchijnt plaats te hebben. Bij ieder derzelven is, hetgeen wij als zeker aannemen kunnen, het zenuwgestel of een gedeelte van hetzelfde ziek; de verscheidenheid der form, binnen welke de ziekte zich vertoont, fchijnt geheel van toevallige

dingen af te hangen. Dikwerf doorloopt de Zenuwkoorts twee tijdvakken, een *snel* en een *slepend*, zoodat dit geen, en geen dit, ten gevolge heeft. Even dikwijls is eene in het ooglopende Zenuwkoorts aanwezig, de koorts van het bloedvaatgestel verlaat echter, na verloop van eenige dagen of weken, den zieken, en 'er blijft, zomtijds voor zijn geheel leven een slepend zenuwlijden, eene ijlhoofdigheid, een krampaardig ongemak overig. In een omgekeerd geval ontwikkelt zich niet zelden, bij eene langdurige, slepende zenuwziekte, eene koorts, zoodat nu het geheel eene zenuwkoorts voorstelt. —

De graden en vormen der Zenuwkoortsen kenmerken zich in eene oneindige veelvuldigheid, wier oorzaken volstrekt niet altijd bevredigend kunnen opgegeven worden. Zij leggen *eensdeels* in de groote verscheidenheid der invloeden en schadelijkheden welke de ziekte verwekten, *anderdeels* in den toestand en de stemming van het zenuwgestel tegen deze invloeden, en *eindelijk* in het gelijktijdig lijden van anderen stelsels en werktuigen, welke zich op zeer verschillende wijze met de ziekte van het zenuwgestel vereenigen, welke de koorts tot eene Zenuwkoorts maakt. Ik wil mij aangaande deze drie hoofdpunten eenigzins uitvoerlijker verklaren.

A. Zenuwkoortsen ontstaan uit *zeer verschillende oorzaken*, en daarin is de hoofdbron van de verscheidenheid hunner gronden en vormen gelegen. Het is geheel iets anders, of eene Zenuwkoorts uit *individuele sporadische* betrekkingen ontstaat; — of dat zij het *eigendommelijk karakter eener Epidemie*
aan

aan zich heeft, of dat zij eindelijk het gevolg eener *besmettelijke ziektestoffe is*. —

Wanneer de gesteldheid (*constitutie*) van ons werktuigd gestel, zwak, gevoelig, prikkelbaar is; wanneer opvoeding en levenswijze zich aan zwakte met overspanne levensverrigtingen paaren; wanneer andere koortsen tegenstrijdig op eene te verzwakkende wijze, met kwalijk voegende indrukken op het gevoelig en beweegbaar stelsel, behandeld worden; wanneer de werkzaamheden van den geest en de driften in verwoestende graden de gezondheid plotseling of langzaam ondermijnen; wanneer verzwakkende ontlastingen de bronnen der groeiing uitputten; vertoonen zich Zenuwkoortsen, welke altijd het kenmerk en de form der individualiteit dragen, en welke derhalven in derzelver verschijnselen en loop even zoo verscheiden zij moeten, als de individualiteiten der menschen verschillende zijn. Een kind dat uit de gebreken eener verwijfde overspanne opvoeding, welke de vorming en de krachten van het ligchaam met geprikkelde ontwikkelingen van den geest vooruit snelt, in eene Zenuwkoorts vervalt; — eene prikkeling, welke zich in den eersten morgendroom des levens, met eene gelukkige verbeelding, in eene wereld vol genot en onstuimige werkzaamheden stort, en in deze bedwelming door eene Zenuwkoorts overvallen wordt; — een meisje, bij het welk zulk eene koorts met de ontwaking van de geslachtsdrift, en met alle die veranderingen te zamen loopt, welke in dat ontwikkelingstijdvak in het ligchaam vooraf plaats hebben; — een verminkte wellusteling, die met vol-

komen uitgeputte krachten en werkzaamheid, in den rij zijner doorgestane ziekten, daarenboven nog in eene Zenuwkoorts vervalt; — een geleerde, een hypochondrist, die zich door nachtbraken en diepe mijmering eindelijk deze koorts op den hals halen; — eene kraamvrouw, welker uit vele bronnen ontstane koorts, eene Zenuwkoorts wordt, — een hartstogtelijk mensch, dien bedroge liefde of hoop, dien toorn of gekrenkte eerezucht, kommer, of haat in eene Zenuwkoorts storten, — alle deze menschen stellen, volgens hunne individualiteiten, deze ziekte onder zulke oneindig afwisselende vormen voor, dat het onmogelijk wordt deze allen te beschrijven of van dezelve bepaalde tafereelen te schetsen. — Gelijk ieder van deze menschen verschilt in aangezicht, even zoo bezit ieder een zijne eigene ziekte-formen, welke aan die van anderen niet gelijk maar alleen meer of minder gelijkvormig zijn. De Arts bevindt zich daar bij volkomen in het geval van den schilder; deze leert vooraf de aangezigten volgens algemeene regelen en naar idealen, teekenen, en dan eerst gelukt het hem een getroffen afbeeldsel van een afzonderlijk persoon met zijne eigenschappen, daar te stellen; de Arts maakt zich eerst met de voorbeelden bekend welke de Ziektekunde van de ziekte-formen opgeeft, deze denkbeelden vindt hij aan het ziekbed niet weder maar wijzigt ze naar de eigenschappen van ieder afzonderlijk mensch. — Had men dit altijd ter harte genomen, dan zou 'er eenen veel minderen strijd over namen en kenmerken der ziekten gevoerd geworden zijn.

Iede-

Iedere Epidemie bezit haar eigendommelijk karakter; dit leert, zoo lang 'er Epidemien bestaan hebben, derzelve waarneming. Van hier kenmerkt zich dan ook iedere Epidemie der Zenuwkoortsen door hare bijzondere eigenschappen. De grond ligt in de schadelijkheden van den dampkring, welke wij, wat men ook van de evenredigheid tusfchen zonn- water en andere ftoffen, van eigendommelijke procesfen der *electriciteit* of van het *galvanismus* gezegd moge hebben, volftrekt niet kennen; in gemeenschappelijke ziekte-oorzaken, welke op vele menfchen gelijkvormig werken; in wezenlijk aanstekende ftoffen; welligt ook in geheel bijzondere betrekkingen van onze bewerktuiging tot de geheele Natuur, van welke wij thans in het geheel geen begrip hebben. Dan gelijk 'er in ieders afzonderlijk bewerktuigd geftel veranderingen voorafgaan, zoo hebben deze volgens eenen oneindig grooteren maatftaf in de geheele Natuur plaats; iedere verandering van dien aart, moet alle hare betrekkingen op al de afzonderlijke bewerktuigde geftellen hebben, welke onaffcheidbare deelen van het geheel uitmaken; en aldus kan het zeer gemakkelijk gebeuren dat veranderingen welke in der planten en dieren wereld voorafgaan, tot welke ook in het bijzonder de epidemifche ziekten behooren, met deze groote veranderingen te zamen hangen. Welligt ftaan onze Epidemien met de uitbarfting eener vuurfpuwende berg, met eene aardbeving, met eenen ftorm en met andere groote voorvallen in de natuur, in eene veel naauwere betrekking dan wij vermo-

moeden, of volgens den tegenwoordigen trap onzer kennis vermogen naar te sporen.

Ik bepale mij nu tot de besmettelijke ziekte stoffen; welke op iedere ziekte door deze voortgebragt, eenen eigendommelijken, specifiekken stempel drukken. Dit bewijst de geheele leer der besmettelijke ziekten, welke ik hier als bekend vooronderstel. Dat de Zenuwkoortsen zeer dikwijls door zulk eene stofte verwekt en verspreid worden, ligt buiten allen twijfel. Deze stof, van de schadelijkheden des dampkrings afgescheiden, welke uit veelvuldig bederf in der dieren en plantenwereld ontstaat, en echter geene ware *Contagia* zijn, is altijd het voortbrengsel van een levend, aan eene Zenuwkoorts ziek liggend bewerktuigd gestel, het voortbrengsel van bepaalde onvermengingen en nieuwe vereenigingen, van welke wij echter volstrekt geene kennis hebben. Niet bij iedere Zenuwkoorts ontwikkelt zich een *Contagium*, omdat ook die ziekte, in de te voren aangevoerde individueele sporadische betrekkingen, zelden, welligt nimmer besmettelijk is; de ontwikkeling geschiedt bij het te zamentreffen van zekere; in het bijzonder Epidemische omstandigheden, en bepaalt zich alleen op den duur der Epidemie, of andere betrekkingen, welke alleen op weinige menschen, bij voorbeeld, in een eenig huis of gasthuis betrekking hebben; zij verwekt niet altijd hetzelfde voortbrengsel, dat zich zelven even als der pokken en mazelen stof gelijk blijft; en nimmer plant zich deze ziekte jaren of wel eeuwen lang voort, gelijk andere besmettelijke ongemakken zulks gedaan hebben. De wezenlijke, zich zelve

im-

immer gelijkblijvende eigenschap van het *Contagium* eener Zenuwkoorts is hierin gelegen, dat het altijd de hersenen of het zenuwgestel of eengedeelte van hetzelfde, in eenen ziekelijken toestand plaatst; voor het overige echter kenmerkt het zich in de gevolgen door eene groote verscheidenheid welke gedeeltelijk ook van andere gelijktijdige oorzaken afhangt; het bevordert dan eens, en wel het meest, eene snelle of oogenblikkelijke uitbarsting der koorts zonder eenige voorboden, dan weder gaan 'er een korter of langer tijd vooraf, vooral heeft dit laatste dan plaats, wanneer de ziekte het gevolg van allengs verzwakkend werkende invloeden is; — het werkt nu eens meer dan weder minder op het vaatgestel en verwekt van hier in eenige gevallen eene heete en in andere eene slepende Zenuwkoorts; — het oefent veelvuldige invloeden op het herstellings-gestel, op de menging der vaste en vloeibare deelen, op de werktuigen der ademhaling of der spijsverteering, op de huid enz. en volgens dit alles moeten derhalven de besmettelijke Zenuwkoortsen in zeer afwisselende vormen verschijnen.

De bronnen en voorwaarden dezer verscheidenheden kennen wij zoo weinig, als wij de besmettelijke stoffe zelve kennen. Vooral echter moet ik hier mijne Lezers op eene verscheidenheid in de gevolgen van iedere besmetting opmerkzaam maken, welke men echter, zoo veel ik weet, tot heden geheel over het hoofd gezien heeft, hoe bekend ook de daadzaken zijn, welke haar ten bewijze strekken. Zij is de volgende natuurwet, welke wij ook in der planten en dierenwereld bevestigd zien.

„ Alle groeiing , alle veranderingen , alle levensverrigtingen in de bewerktuigde Natuur , de *normale* of *innormale* , treden des te krachtvoller , des te volstandiger en des te menigvuldiger voor , hoe vreemder , heterogener de stoffen en krachten zijn , door welke zij verwekt worden ; — zij zijn daarentegen dezelve min vreemd , zijn zij in eenen engeren kring , elkander door den tijd meer eigen geworden , meer in een gewoon evenwigt , dan verwekken zij ook minder in het oog vallende , zwakkere , gelijkvormiger werkingen , groeiingen , en veranderingen .”

Dit vooraf vastgesteld zijnde , zullen de eigendommelijkheden eener besmettelijke Zenuwkoorts altijd des te in het oog lopender , des te specifiekter te voorschijn treden , naar mate die betrekkingen vreemder , heterogener zijn , onder welke het *Contagium* zich voortplant , en hoe vreemder de menschen volgens hunnen landaart , hunne levenswijze en hunne ligchaams gesteldheid zijn , die hetzelfde elkander mededeelen . De ondervinding bevestigt dit volkomen . Die Zenuwkoorts , welke in een leger , waar zich zoo vele verschillende personen , uit onderscheiden en ver afgelegen landen bevinden , ontstaat , en welke deze op hunne togten , de hun geheel vreemde inwoonders des lands mededeelen , (*Febris castrensis* ;) — die Zenuwkoorts , welke zich onder de meest mogelijke vreemde betrekkingen , in Gasthuizen , (*Febris Nosocomialis* ,) op Schepen (*Febris navigantium* ,) in Gevangenhuizen , (*Febris carceraria*) enz. ontstaat , en zich door eene zeer werkzame besmettelijke stoffe verbreid ; — die Zenuwkoorts , wel-

welke eens een uit Hongarije komend leger naar Duitschland overbragt, (*Febris Hungarica*,) — die Zenuwkoorts eindelijk, welke men bij de eertijds zoogenaamde pest-epidemien, welke men, altijd onder zeer ongewone betrekkingen ontstaan, onder eene zeer verschillende gedaante waarnam en beschreef; — alle deze Zenuwkoortsen wijken zoo in het oog vallende en door zulke eigenschappen van anderen in het bijzonder sporadische en niet besmettelijke Zenuwkoortsen af, dat wij den grond daarvan in derzelver specifieke (eigenaardige) oorzaken, en in derzelven onder vreemdaardigste betrekkingen gevormd de *Contagium* moeten zoeken. Nimmer verwekt eene Zenuwkoorts, welke uit inlandsche, al ware het ook besmettelijke betrekkingen, ontstaat, en zich slechts onder de inwoonders van een en hetzelfde oord, van gelijke Nationale gesteldheid en levenswijze verspreid, dat eigenaardig karakter en dien graad van kwaadaardigheid, dan wanneer dezelve door besmetting van eene vreemde van verre afkomende natie medegedeeld wordt. Het *Contagium* woekert alsdan als het ware op eenen voor hetzelfde nieuwen grond en de ziekte behoud eenen geruimen tijd haar Nationaal gelaat (want ook de ziekte bezitten zoodanig een.) De Zenuwkoorts in Berlijn, waarvan ik in het vervolg spreken zal, levert voor deze daadzaak een nieuw zeer merkwaardig bewijs op. —

B. De form der Zenuwkoortsen rigtte zich wijders naar de *individueele ligchaams-gesteldheid*, naar den *toestand en de stemming van het zenuwgestel*, tegen de toenmalige oorzaken der ziekte. Geheel anders
moet

moet de Zenuwkoorts zich bij een robust, sterk lichaam, geheel anders, bij een teeder gestel, anders bij een ongevoelig, traag mensch, anders bij zulk eenen zich vertoonen, waar gevoelige prikkelbare werktuigen, in eene aanhoudende overspande werkzaamheid zijn. Men heeft, in dit opzigt, de Zenuwkoortsen zeer juist in twee algemeene klassen verdeelt. Bij velen zieken duiden al de verschijnselen eenen zeer geprikkelden, werkzamen, overspannen toestand van het zenuwgestel, aan; de werkingen van de ziel, vooral die der verbeelding, zoo wel de uit als inwendige zinnen zijn verhoogd, de oogen glinsteren en zijn vol uitdrukking, gelijk het geheele gelaat, de taal levendig, de koorts van het hart en het vaatgestel hevig, en in het algemeen geschieden al de werkzaamheden der te prikkelbare, te gevoelige deelen met meerdere snelheid. Deze is de *febris nervosa versatilis*.

In tegendeel zijn 'er zieken die zich reeds, van den beginne af, ongewoon vermoeid gevoelen, over drukkende stompe pijn, hoofdpijn en duizeligheid klagen, terwijl zij nedergedrukt, onverschillig, even als bedwelmd zijn, en niet juist denken kunnen. De werktuigen der zinnen worden stomp, de oogblik dof en slaperig, de kleur van het gelaat onrein, het gelaat zonder eenige uitdrukking, en eindelijk vervalt de zieke in bewusteloosheid en slaapzucht. Deze trage, onwerkzame toestand van het zenuwgestel, waarmede zich dikwijls naauwelijks eenige levendige koortsbewegingen van het hart en van het vaatgestel verbinden, maakt de *Febris nervosa torpida*,

pida, *stupida*, uit. — Voorzeker ligt de grond, waarom de Zenuwkoorts, dan eens op deze dan weder op gene wijze, nu eens met verhoogde, dan weder met onderdrukte prikkelbaarheid en gevoeligheid verschijnt, niet geheel alleen in de gesteldheid der bewerktuiging, maar gedeeltelijk in verwijderde oorzaken, in het *contagium* namelijk, dat derhalven ook, in dit opzigt, eene merkwaardige verscheidenheid oplevert. — Voor het overige zien wij bij eene en dezelfde Epidemie, gelijktijdig nu eens de hevige, dan weder de slepende Zenuwkoorts, ook gaat de eerste met afnemende krachten, zeer dikwijls in de laatste over.

Het komt hier veel op het temperament van den zieken, op zijne opvoeding en levenswijze, op zijne meer of min levendige verbeelding, op den graad der beschavinge zijner zielskracht en andere individualiteiten aan. —

C. Wat eindelijk het *gelijktijdig lijden van andere stelsels en werktuigen aangaat*, welke de Zenuwkoortsen vergezellen en derzelve form veranderen, zoo zijn dit gedeeltelijk gevolgen van bepaalden ziekelijken aanleg der bewerktuiging, gedeeltelijk hangen zij van andere eigene oorzaken af, welke met de Zenuwkoorts te zamen loopen; voorts kunnen ook de oorzaken van deze koorts, zelfs buiten het zenuwgestel, te gelijk nog andere stelsels en werktuigen in eenen zieken toestand brengen. Dit geldt in het bijzonder van de epidemische en besmettelijke schadelijkheden, zoodat voorzeker iedere epidemie der Zenuwkoortsen, behalven den eigenlijken

zenuwtoestand , nog door een bijzonder lijden van dezen aart uitmunt. Men kan in het algemeen de volgende zamenstellingen aannemen , welke zich echter in zeer veranderlijke vormen vertoonen.

1°. De Zenuwkoorts , bij welke , onder eene sterke koorts van het vaatgestel , de neiging tot verandering in de menging en tot wezenlijke ontbinding , bederf van het bloed en der vaste deelen plaats heeft , welke de form van de *Rotkoorts* bepaalt , en waarömtrent ik hier niet verder uitweiden kan. In zulk een geval zijn alsdan de verschijnselen der Zenuwkoorts met die der Rotkoorts verbonden en de form vertoont zich als *rotachtige Zenuwkoorts* , of *zenuwachtige Rotkoorts*. (*Febris nervosa putrida.*) Epidemien van dezen aard zijn zeer algemeen.

2°. De Zenuwkoorts , van welke de producten van genoten schadelijk , onverteerbaar voedsel , gelijk ook dikwerf van eene ziekelijke afscheiding van gal en slijm , alsmede van eene vreemde stoffe in de maag en het gedarmte liggen , zoodat de verschijnselen van een gekrenkt verduwings-vermogen met de zenuwtoevallen zich vereenigen. (*Febris nervosa gastrica , saburralis.*)

3°. De Zenuwkoorts , met eene ziekte der lever gepaard , welke gedeeltelijk te veel , gedeeltelijk van hare eigenschappen veranderde gal afscheidt , waarvan alsdan in zeer verschillende graden , de geheele reeks der galachtigen toevallen afhangt , welke zich met de zenuwtoevallen verbinden. (*Febris nervosa biliosa.*)

4°. Met de Zenuwkoorts zijn de slijm en speekselklieren van het geheele spijskanaal , of ook te gelijk
de

de klieren der luchtpijp, der longen en van andere deelen in eenen toestand gebragt, dat zij eene ziekelijk veranderde, slijmachtige vochtigheid opleveren, welke de zoogenaamd slijmachtige form daarstelt, (*Status mucosus, pituitosus*) en welke zich in eenen hevigen graad, sporadisch en epidemisch, met de Zenuwkoorts vooral met de langzame verbindt. Deze is de slijmachtige Zenuwkoorts. (*Febris nervosa pituitosa, mucosa.*)

5°. Zoo wel sporadisch als bij volkomene epidemien, heeft men de Zenuwkoorts met wurmen, dus ook met daar van afhingende toevallen vereenigd gezien. (*Febris nervosa verminosa.*)

6°. De Zenuwkoorts gewoonlijk eene aanhoudende, welke bepaalde of onbepaalde verheffingen heeft, kan met de form eener tuschenpoozende koorts gepaard gaan, (*Febris intermittens nervosa,*) welke alsdan volgens de meer bijzondere zenuwtóevallen, bijzondere benamingen verkreeg, bij voorbeeld, *Febris intermittens maligna, perniciofa, anomala, syncopalis, apoplectica, soporosa, convulsiva, epileptica*, enz.

7°. Zenuwkoortsen met ontsteking van het een of ander uit of inwendig deel (*Febris nervosa cum inflammatione topica.* (*Inflammationes nervosae, typhosae*, enz.) Naar de zitplaats, de hevigheid en naar andere betrekkingen van het ontstoken en lijdend deel, ondergaan de formen zeer veelvuldige wijzigingen, hetgeen thans door de beschrijving eener zenuwachtige keel of longontsteking niet verder aangewezen kan worden.

8°. Zenuwkoortsen met uitslag, met pokken, mazelen, scharlakenuitslag, enz. (*Febris nervosa exanthematica, variolosa, morbillosa, etc*) Wanneer de Zenuwkoorts den regelmatigigen voortgang van den uitslag stoort, en omgekeerd, wanneer de exanthematistische form op de ziekte des zenuwgestels, haren in het oog vallenden invloed heeft.

9°. Zenuwkoortsen, vooral slepende, met zulk eene storing van het voedings-proces, dat de form wezenlijke uitterend, hectisch wordt, gepaard met of zonder bepaalde gebreken der ingewanden. (*Febris nervosa hectica, phthysica.*)

10°. Zenuwkoortsen met eene zinking-vloeijing der neusgaten, van den hals of der longen, met welke derhalven verkoudheid, hoest en andere toevallen eener zinking vloeijing gepaard gaan; eene hevige en ligt bedriegende form. (*Febris catharhalis nervosa,*) gelijk ook

11°. Zenuwkoortsen met rheumatismen. (*Febris nervosa rheumatica,*) en

12°. Met eigenlijke jichtaanvallen. (*Febris nervosa arthritica.*)

13°. Eindelijk Zenuwkoortsen met buikloop (*Febris nervosa dysenterica, choleric.*) Terwijl wij hier nu van geene andere toevallige vereenigingen melding maken.

Naar dit algemeen overzicht der veelvuldige formen eener zoo gedaantelozé ziekte, als de Zenuwkoorts is, welke men onlangs alle met de onbepaalde namen, *koorts uit zwakte, asthenische koortsen, Typhus*

phus (*) voorzien heeft , bepale ik mij thans tot eene nadere overweging van onze Zenuwkoorts , doch onder die beperking , dat ik alleen bij zulke gevallen bij uitzondering zal blijven stil staan , wier gang ik zelf naauwkeurig waargenomen en die ik behandeld heb.

Zeër bepaald konden wij die sporadische en de uit algemeene oorzaken ontstaande Zenuwkoorts van die ontscheiden , welke zich in den winter en in de eerste voorjaarsmaanden van de Pontonplaats af , door aansteking van de krijgsgevangen Rusfen verbreidde. Dit onderscheid was zoo wel in de beoordeeling als behandeling der ziekte van zeer veel belang.

Deze heerscht altijd meer of min in slappe vochtig koude winters , zoo als die van 180^g , toen de vorst noch streng , noch aanhoudende was. Voegt men bij dit weder onze overige betrekkingen , het gebrek , dat menigen stand drukte , waar het dikwijls niet voelbaar werd , de inspanning en overspanning van zoo vele krachten , die vele verijdelde wenschen en hoop ,

(*) *Al wie in de Geschriften der Ouden niet geheel vreemd is , weet dat zij aan de uitdrukking TYPHUS bijna geen bepaald begrip verbonden. Gewoonlijk komt men daarin overeen: TYPHODES DICUNTUR FEBRES, QUAE CUM STUPORE FIUNT, ET INTENSAM CUM FURORE HABENT MENTIS ALIENATIONEM. Andere zeggen: TYPHUS is iedere verdoofde toestand; andere, het is eene ziekte, uit phrenitis en slaapzucht zamengesteld; weer andere, het is eene symptomatische heete koorts, uit eene erysipelas der Longen ontstaan enz. Het nieuwe zoo algemeen geworden gebruik van dit woord, om daarmede alle hoogere koortsgraden te bepalen, welke geene SYNOCHA zijn, heeft hetzelve het allermint eenen bepaaldere zin geschonken.*

hoop, den storm en de langzame nadering van deze bovenmatige en nederdrukkende hartstogten, de gespanne verwachtingen van den eenen dag tot den anderen, welke bij de al verder en verder bewogene ziel, zich eindelijk overspannen of influimeren moesten; dan heeft men een zwak beeld van ons Leger, dat reeds op zich zelf, en zonder alle epidemische of aanstekende invloeden, de Zenuwkoortsen onder ons zeer hevig maken moest! Zij kwamen dan ook in die velerlei vormen voor, waarvan ik daarna spreken zal; zelfs van slepende geestverwarringen, klaarblijkelijk door de tijdsomstandigheden verwekt, zagen wij voorbeelden.

Bij deze, op zich zelve, reeds ongelukkige betrekkingen, voegde zich nu in de maanden Februarij en Maart de besmetting der kriegsgevangen Russen, die naar eene moeilijke reis, toen ten tijde van den *Weichsel* komende, in dit koud vochtig weder, van alle zorgen ontbloot, voor het grootste gedeelte gewond, en door eene vreeselijke legerkoorts overvallen, langzaam te midden door de Stad en haren Diameter voeren, en toen dagen en nachten lang, zeer dikwerf eng en te zamen gehuisvest in de Pontonplaats gebragt werden. Van dit tijdstip af, verspreidde zich de besmetting door alle de gedeelten der Stad, doch op zulk eene wijze, dat zij, die onmiddelijk door de Russen waren aangestoken, de ziekte in hare verschrikkelijkste gedaante hadden uit te staan, gelijk dit met den verzorger van de Pontonplaats B, die den negenden dag der ziekte aan eene beroerte overleed; met den heelmeeester F, die zich met dezen zieken en met de

de zieke Rusfen zelfs, bijzonder onledig had gehouden, en dien ik met veel moeite en zorg kon redden, met meerdere van onze lofwaardige dienst doende Aides, die den dienst, in den naasten omtrek van iederen zieken Rus, waarnamen, als ook eindelijk met zoo menig eenen plaats had, die uit pligt, menschen liefde of nieuwsgierigheid de gevangenen naderde. Hier was het overal blijkbaar, met welk eene kracht eene zoo *heterogene* ziekte stof, in het ligchaam van eenen Rus, onder het gestarnte Sarmatiens voortgeteeld, zoo als het in die ongeluksmaanden schijnt, op de geheel anders bewerkteugde en gestemde menschen van onze luchtstreek werkte, hoe verwoestend zij hunne bewerkteuging en krachten aangreep, en welke eigenschappen zij in hare vormen verwekte. Deze zelfde opmerking zal men zoo dikwijls kunnen herhalen, als vreemde, van verre afkomende, met krijgs-ongeluk worstelende Natien, derzelver besmettelijke veldziekten den vreedzamen bewoner eener omtrek mededeelen, welke van dezen in de opvoeding, levenswijze, constitutie, in 't kort in alle hare Nationale eigenschappen, zeer verschillen en tegen de vreemde smetstof in de heteroogenste betrekkingen staan. Zoo verschillend het ligchaam van eenen half wilden Rus van dat van een onzer inwoners is, die van zijne jeugd af onder de betrekkingen van een geheel ander, versijnd werelddeel geleefd heeft, even zoo verschillende moeten de besmettelijke stoffen wezen, welke beiden ontwikkelen, en onderling elkander mededeelen kunnen. Zulke Zenuwkoortse smetstoffen werken daarom in derzelver eerste ontwikkeling het

sterkste, grijpen de eersten, die haar onmiddelijk uit de eerste bron putten, op het vreesfelijkste aan, en verwekken de ziekte in hare grootste kracht en volkomenheid; zoodra zij echter door eenige ontwikkeling, langzaam nationaal zijn geworden, dan verliezen zij derzelver kracht, en de besmettelijke ziekte vermindert allengs, gelijk zulks met onze besmettelijke Zenuwkoortsen het geval was.

De Formen, onder welke ik deze koorts, besmettelijk of niet, zelf gezien heb, behoorden allen tot de *acute*, waren echte Zenuwkoortsen, zonder eenige verschijning der Rotkoorts, die echter ook hier en daar voorgekomen is, en kenmerkten zich in de volgende vereenigingen, als,

I. Zenuwkoortsen met eenen *galachtigen toestand*, met eene echte *ontsteking van de lever*, met *aandoening der longen*, waarmede een sterk bloedhoesten, met eene hevige geelzucht van den negenden dag af, gepaard ging. Aan deze zoo zeer zamengestelde ziekte lag in November 1806 de Student W. uit *Breslau* ziek, dien ik binnen drie weken volkomen herstelde.

II. Zenuwkoortsen met echte *longontsteking*, eene onzer meest gewoone zamen-vereenigingen. Bij de meeste zieken nam deze ontsteking het eerst eenen aanvang, onder eene oogenschijnlijke ongevaarlijke gedaante, en somtijds reeds met den derden, maar meer bepaaldelijk met den zevenden of negenden dag trad de zenuwtoestand te voorschijn. Onder velen was deze zamen-vereeniging bij den Apotheker W. zeer in het oog vallende, waarbij met den veertienden dag,

dag daarenboven een scharlaken uitflag zich openbaarde. In het tijdstip der herstelling, vertoonden zich, vooral bij zulke zieken, die deze pneumonifche vereeniging doorgestaan hadden, in de vierde week en later, hier en daar zeer pijnlijke bloedzweeren, welke langzaam in eene goedaardige verrotting overgingen.

III. Zenuwkoortfen met *scharlaken uitflag*, bij den zoo even genoemden W., bij den Heelmeester F., te gelijk met het begin der ziekte, en bij anderen. Zulk een zwervend scharlaken uitflag, geheel het voorkomen der *scarlatina miliaris* hebbende, is sedert een jaar bij ons zeer hevig, voegt zich bij veelerlei koortsformen, zelfs bij de tusfchenpoozende koorts, ook bij slepende en langdurige ongemakken, maar is echter bijna van geenen beduiden den invloed. Ook ontbreken de verschijnselen der echte scharlake ziekte.

IV. Zenuwkoortfen met *Catharrhen en Rheumatismen*, eene der algemeenste vereeniging, welke voornaamlijk in de luchtgesteldheid van den vorigen winter haren grondflag had, en alzoo in de door besmetting afhangende gevallen, slechts toevallig was. De zieken hadden vooraf en bij hunne zenuwtoevallen, verkoudheid, hoest, pijn door de leden, velen eenen bijzonder sterken *Catharrhus* der longen, welke ook in de grootste hevigheid der ziekte niet verloren ging. Al wie het gebrek, hetgeen zoo dikwijls geschiedde, als eenen gewoonen *Catharrhus* aanzag, en behandelde, die meende dat 'er eene gewoone verkoudheidskoorts aanwezig was, liet de ziekte binnen wei-

nige dagen tot eene aanmerkelijke hoogte komen, en menig een lag reeds op den zevenden of negenden dag in den diepsten slaapzucht, in beroerte, enz. die men met verkoudheid en hoest overvallen, had zien rond wandelen.

V. Zenuwkoortsen met echte *aanvallen van jicht*. Daartoe brenge ik het geval van een jong mensch die in den loop eener Zenuwkoorts aan de voeten, vooral aan het kniegewricht hevige pijn leed, en welke ook zeer gezwollen waren, zoodat hij vele dagen, en gedeeltelijk na het doorworstelen der ziekte, het gebruik zijner voeten geheel verloor.

VI. Naarmate reeds in het voorjaar de besmettelijke Zenuwkoortsen verloren gingen, en ook in den zomer de sporadische steeds zeldzamer wierden, verwekte de hitte van *Augustus* en *September* ongewoone hevige toevallen van *Cholera*, waarop dan in den herfst eene formelijke besmetting des buikloops volgde; beide vormen vereenigden zich niet zelden met eene Zenuwkoorts.

Volgens dit alles ontstonden onze Zenuwkoortsen uit zeer verschillende betrekkingen, namen bij gevolg eene zeer wisselvallige form aan, en werden in het oogvallend in derzelver loop en in den daarop volgende genezingsvoortgang gewijzigd; de genezing kon alzoo doorgaans niet dezelfde zijn. Ik zal ze in het vervolg, met betrekking tot de zelf waargenomen modificatien, naauwkeuriger opgeven, maar vooraf eenige algemeene aanmerkingen over de geneeswijze der Zenuwkoortsen in het algemeen laten voorafgaan. —

In de betrekkingen van onzen Organismus tot de gezamenlijke Natuur, leggen de voorwaarden opgesloten, waardoor hij ziek en weder gezond worden kan. De terugkeering der gezondheid volgt, of onder deze gewoone voorwaarden, zonder eigenlijke hulp der geneeskunde, of onder bepaalde veranderingen en verschijnselen, welke wij genezingsvoortgangen noemen, of zij moet door de kunst bewerkt en bevorderd worden.

De kunst bezit eigenlijk in het algemeen slechts *twee geneeswijzen*, hoe verschillend en talrijk ook de ziekten en de middelen zijn, waarmede zij omgaat. Zij stelt een ziekte of eene bepaald, specifiek geneesmiddel tegen, wiens werking door den Arts meer of min duidelijk, of in het geheel niet ingezien kan worden, of zij zoekt, bij gebrek van zulk een middel, door eene algemeene poging, het leven, de ongeschondenheid der bewerktuiging in zulk eenen graad te onderhouden, dat de ziekte haren tijd behoorlijk doorloopt, en dat de tot volkomene herstelling noodzakelijke genezingsvoortgangen tot stand komen. De eerste methode zullen wij hier de *specifieke*, de laatste de *algemeene* noemen; eene derde bestaat er niet. —

De specifieke methode staat met de oorzaken eener ziekte, met de veranderingen welke zij in het ligchaam voortbragt, met de eigendommelijkheden harer form, in eene bepaalde en veel naauwere betrekking dan de algemeene. Wij volgen haar, wanneer wij bepaalde schadelijkheden verwijderen, vernietigen, onwerkzaam maken, wanneer wij vreemde
stof-

stoffen uitwerpen, zekere stoffen Scheikundig herstellen of verbinden, de gebreken der aankleving of der vorming herstellen, of wanneer wij soms bij eene form iets aanbevelen, dat ons als het tegengestelde voor haar bekend is geworden. De bij uitfluiting specifieke methoden zijn in het bezit der Heelkunde. Wanneer zij bloed of etter ontlast, splinters en andere zelfstandigheden of vreemde lichamen uit eene wonde neemt, door den trepaan de hersenen van eenige drukking bevrijd, de breuk terug brengt, terug houdt of opereert, wanneer zij door de doorsnede van de luchtpijp de ademhaling onderhoudt, eenen schijndooden aan het leven terug geeft, eene bloedende slagader sluit enz., dan kan zij bepaald aanwijzen, dat zij en hoedanig tevens zij den zieken hersteld heeft. De Arts vergaat het zelden op deze wijze. Hij bezit slechts weinige wezenlijke specifieke methoden, en onder deze zijn nog de meesten van dien aard dat hij naauwelijks weet of dit of dat middel hulp aanbrengt, of zulks ten minsten doen kan; maar hij is buiten staat den toereikenden, noodzakelijken grond der daarop volgende genezing op te geven. Zekere ontlastingen van nadeelige stoffen, de krachtbeneming of verplaatsing van doorgeslokte vergiften, de genezing der bleekzucht door ijzer, en der venerische ongemakken door kwikzilver, de aanwending van eenige middelen tegen de wurmen, de verdoovende en krampstillende methoden tegen bepaalde formen, de behandeling der hondsdoelheid en watervrees, het gebruik van den zwavel en het kwikzilver tegen de schurft, de onderdrukking der tus-

schen-

fchenpoozende koorts door den koortsbast, deze mogen wel de voornaamste specifieke methoden zijn, waarop de Geneeskunde tot nu toe zich beroemen kan, en die voor het grootste gedeelte geheel empirisch, en altijd weinig genoeg zijn, om gedeeltelijk nog meerdere, gedeeltelijk eene volkomene inzage in de wijze van werking der reeds bekenden, den mensch over te laten. Eene zulke inzage stelt vooruit, dat wij den zieken toestand en zijne betrekking tot de eigenschappen en krachten van het specifieke middel zoo naauwkeurig moeten kennen, als tot aanwijzing der onvoorwaardelijke noodzakelijkheid, hoedanig en waarom de genezing volgen moet, bevorderlijk is. Noch Hypothesen, noch ijdele woorden en voorschriften, hebben ons tot heden het gebrek aan dit inzicht kunnen vergoeden.

Wij zien ons derhalve, in de meeste ziekten, genodigd ons aan de algemeene geneeswijze te houden. Wat kunnen wij bij de allermeeste koortsen, bij de ontstekingen van inwendige organen, bij de gevaarlijke uitflagen, bij de longtering en vermageringen, wat tegen zoo vele andere ziekten, waar zich nergens eenig specifiek middel tegen eene bekende oorzaak in onmiddellijke betrekking laat stellen, anders doen, dan algemeene schadelijke invloeden afzonderen en de krachten en werkzaamheden des ligchaams in het algemeen op zulk eenen graad brengen en daarop onderhouden, dat de ziekte onder gunstige, van ons echter bijna niet afhankelijke betrekkingen, ten minsten eenen goeden uitgang kan nemen? Dat toch niemand zegge dat

dat hij een longontsteking, dat hij pokken of mazelen, een aanval van Podagra genezen hebbe, wanneer hij een, twee drie en meerdere weken toezien moest, hoedanig de ziekte alle hare tijdvakken tot de genezing toe, doorliep, zonder dat hij dezelve zelfs een uur verkorten, of de reeks der ziekte of genezingsvoortgangen kon afbreken. In al deze gevallen blijft ons volstrekt niets anders over dan de aloude therapeutische *additie* of *subtractie*; wij voegen hier of daar iets bij, verslerken de krachten, werkzaamheden, eenvoudige functien; of wij werpen omverre, verzwakken de krachten en werkzaamheden, verminderen deze of gene verrigting, en wachten daarbij den goeden of kwaden uitslag met geduld af. Welk onbevooroordeelde moet dit niet als waarheid erkennen? De longontsteking is voorzeker eene van die ziekten, welke menig een bovenal meent te kennen, en in zijne magt te hebben, ten minste veel meer als de ziekte der hersenen bij de Zenuwkoorts. Maar wat doen wij dan toch bij de Longontsteking? Tegen den zieken toestand der borst-ingenwanden het naast en onmiddelijs, volstrekt niets! — Hier tappen wij bloed af, en verminderen de werkzaamheden van het vaatgestel en die der overige organen door verzwakkende middelen, en zien, dat daarbij zeer vele zieken, onder zekere verschijnselen, welke men kookingen, (*coctiones*) crisen, genezingsvoortgangen, enz. noemt, hunne gezondheid weder bekomen; nu eens volgen wij de addeerende geneeswijze, prikkelen en versterken, en zeer vele zieken worden ook langs dezen weg gezond. Bij de-

deze gesteldheid van zaken mogen de Natuurwijsgeeren zoo geheel geen onregt hebben, wanneer zij ons tegenwerpen dat wij nog geene specifieke geneeswijze der longontsteking bezitten. —

Maar juist daarom, omdat wij hier, en in zoo vele andere gevallen zulk eene geneeswijze niet kennen, wordt ons de algemeene methode zoo gewigtig en onontbeerlijk. Wij hebben het eenmaal van de Natuur afgeleerd, dat de ziekten onder zekere betrekkingen, welke de Geneesheer met vrij goede zekerheid bepalen kan, bij de subtraheerende, verzwakkende, onder andere betrekkingen echter bij de addeerende, prikkelend-versterkende geneeswijze, in gezondheid overgaan. Daar nu, waar niets tegen eene erkende oorzaak, of dikwijls nimmer iets specificks ondernomen wordt, uit gebrek van kennis aan bepaald doel en bepaalde middelen daartoe, daar blijft ons alleen de algemeene methode overig, van welke wij uit ervaring weten, dat zij het leven en de ongeschondenheid der bewerktuiging in zulk eenen graad en in zulk eene stemming onderhoud, dat daarbij de ziekte haren tijdverloop en genezingsprocesfen, welke zij naar de eigendommelijkheden harer form doorloopen moet, met de hoogstmogelijke zekerheid en veiligheid eenen gunstigen uitslag doorloopen kan.

Men late ons derhalven het ware en praktisch bruikbare, wat de theorie der opwekking over dit punt vastgesteld en geleerd heeft, behouden. Het denkbeeld van *therapeutische additie en subtractie* was in de leere van alle denkende Artsen opgesloten van de oudste tijden tot op dezen dag; BROWN

vat-

vatte hetzelve, en men weet en is thans, gelijk ik hoop, daaromtrent van een gevoelen, hoedanig hetzelve door hem en na hem gevormd en helaas! misvormd is geworden. Dat de uitdrukking *sthenie* en *asthenie* op zich zelve volkomen zonder gehalte is, en dat zij flechs op zijn hoogst een algemeen inzicht in de ziekten geeft, heb ik reeds voor tien jaren dikwijls en luid genoeg verklaard (*), maar wij moeten

(*) Ik heb hier het oog op alle mijne geschriften, met betrekking tot deze periode, in het bijzonder op het *Journal der Erfindungen*, en op het onlangs in de derde oplage met zoo vele bijvoegselen verscheenen boek: *De Geneeskunde op hare wegen tot zekerheid of de theorien, stelsels en geneeswijzen der Artsen, zedert den leeftijd van HIPPOCRATES, tot in onze tegenwoordige dagen*, Erfurt 1808. (Onder dezen titel is dit Werkje door Vertaler overgezet, in het afgelopen jaar te Haarlem bij F. BOHN, uitgegeven.) Om deze geschriften ben ik van zwakke en verwarde hoofden steeds als vijand van het stelsel van BROWN, en van de opwekkingstheorie beschouwd, daar ik toch eigenlijk, alleen de vijand niet van eene goede, maar van eene slechte zaak was, namenlijk die harer zwakte, harer eenzijdigheid en verwardheid. — Zij zijn voor hunne Afgoden nedergevallen — en blijven leggen, waartoe dus een woord meer van hun te zeggen? Dit eenige alleen: BROWN en de Voorstanders der opwekkingstheorie zijn nu gevallen, en menig een, die door hare verdedigers zomwijlen voor Leeuwen gehouden werdt, en zich zelfs onder deze Leeuwen rangschikte, neemt thans *con amore* de rol van het dier over, dat zich voor den levenden Koning der dieren verootmoedigde, maar naar den dooden sloeg. In een woord, men moet thans, wil men den nieuwen Afgod van den dag huldigen, tegen de opwekkingstheorie spreken, dat wil zeggen, haar volstrekt niets goeds, niets waars, niets bruikbaars laten, opdat zij geheel zou ondergaan. Maar dit is even eens de heerschende toon van den dag; ja niets goeds, dat werkelijk voorhanden is te doen en tot volkomenheid te brengen, maar het moet van den grond af verstoord en vernietigd worden, moet in de nieuwe scheppingen ten gronde gaan, opdat men daarmede in hare plaats iets beters —

met

ten dezelve, en de daardoor aangewezen *quantitative* betrekking der bewerktuiging en der geneesmiddelen behouden, zoo lang wij in onze kennis der qualiteiten en de daarop gegrondveste specifieke geneeswijzen, nog zoo oneindig verre ten achteren zijn. Heb ik mij van den sthenischen of asthenischen toestand des ligchaams, een juist, niet overspannen, niet aan doode getallen of letters klevend inzicht verschaft, dan is mij daardoor een algemeen genezingsplan gegeven, dat behoorlijk ter uitvoer gebragt, nuttig — nimmer schadelijk worden kan. Dan ik mag deze uitweiding hier niet verder voortzetten, maar moet tot de Zenuwkoortsen terugkomen.

Welke geneeswijze zullen wij derhalven tegen deze koortsen aanwenden? De SPECIFIEKE of de ALGEMEENE? Wie zal niet zijne stem aan de eerste geven? Door haar toch *moet* de zieke, onder gunstige omstandigheden, gezond worden, door de laatste be-

met *schoone* woorden zou kunnen toezeggen. Bij deze vernietiging der opwekkingstheorie, komen als dan alle die tegenwerpingen te voorschijn, welke ik zoo luid en nadrukkelijk als iemand, reeds zedert jaren tegen hare valsche Propheten gemaakt heb, en wat men mij wel eens als de grootste domheid verweten heeft, is nu de hoogste wijsheid geworden. Zoo behoort 'er wezenlijk niet veel toe om tegen BROWN aan te merken, dat hij de Scheikundige betrekking der bewerktuiging verwaarloosde, en dat men de toestand des levens, niet alleen naar de *quantiteiten* der opwekbaarheid, maar hoofdzakelijk naar de *qualiteiten* harer stof beoordeelen moet. Ik beken zelfs dat de opmerking *triviale* is, en dat men haar tegen naauwbepaalde eenzijdigheid gedwongen was te maken. Thans behoort zij tot de Allers hoogste wijsheid, welke men met al den luister eener dichterlijke wijsbegeerte aan den Arts bekend maakt.

bevorderen wij slechts de mogelijkheid dat hij gezond worden *kan*.

Om de Zenuwkoorts eene specifieke geneeswijze tegen te stellen, moeten wij de ziekte van de Hersenen en der Zenuwen volkomen kennen, die dezelve ten grondslag ligt, en moesten een middel bezitten, dat door zijne erkende eigenschappen en krachten, volgens noodwendig in te ziene gronden, in staat zij deze ziekte te genezen; of wanneer ons deze kennis ook ontbreke, dan moesten wij ten minsten de Zenuwkoorts empirisch even zoo zeker met een bepaald middel genezen, als wij de bleekzucht met ijzer, de tusschenpoozende koorts met koortsbast, of de *lues* met kwikzilver genezen. Van alle deze voorafbepalingen, kunnen wij ons tot heden toe op gene eenige beroemen. — Waarin bestaat die ziekte der Hersenen of der Zenuwen? — Wat onze Voorvaders van gebreken van een zenuwvocht, van deszelfs scherpte, onwerkzaamheid of stremming, van zijne ziekelijke beweging in de zenuwbuizen, van slapheid of spanning der zenuwen, en dergelijke dingen zeiden, waren ijdele woorden, die thans met ijdele hypothesen, tot welke deze behoorden, verwisfeld zijn. Wat onze tijdgenoten van sthenie, asthenie of verlamming der Hersenen en van het Zenuwgestel, van het stijgen of vallen van de factoren der opwekbaarheid, van eene disproportie der afmetingen der prikkelbaarheid en gevoeligheid, van werkzame beginselen, die als zielen in de stof zijn ingedrukt, en in het ligchaam verzonken schijnen, van aarden licht beginselen, van eene zon of vuurziel en dergelijke hooge dingen, heden

onwederlegbaar bewijzen en morgen weder vernietigen, zijn niet minder ijdele Voorschriften, die ook hunnen weg tot den Geneeskundigen ouderdom gaan; en bij de fcherpe of vadsige, en slijmige levensgeesten onzer Voorvaders; afgeschaft werden. Want zulk een levensgeest, dien de voormalige Ziektekunde bij de zenuwziekten zijnen rol liet spelen, is toch niets meer en niets minder waardig, dan eene zonne-ziel.

Al deze inspanningen des vroegeren en midden tijds, door welke men ons den zieken toestand van het zenuwgestel wilde leeren kennen, bewijzen juist, dat wij denzelven niet kennen. Voorzeker is bij de Zenuwkoorts, een tot de Hersenen of tot de Zenuwen behoorend Organ ziek, zijne levensdadigheid heeft niet gelijk in den gezonden toestand plaats, derhalven mag 'er in zijne menging, welligt in zijne samenstelling iets veranderd zijn, de toestand der prikkelbaarheid en gevoeligheid kan gezonken of in 't ooglopend genoemd worden. — Dit alles echter gelooven, meenen wij, maar erkennen wij niet. Waarschijnlijk is bij verscheide Zenuwkoortsen, niet altijd een en hetzelfde zenuwwerktuig ziek, ten minsten niet altijd in eene gelijke uitgestrektheid. Dit maken voor ons de zoo zeer verschillende toestanden der prikkelbaarheid en gevoeligheid waarschijnlijk, even als die waarneming dat bij den eenen zieken de verbeelding, bij den anderen het denkvermogen lijdt; dat de een eene levendige verbeelding had en aan droomen onderhevig was, de ander bewusteloos slaapt, een derde stuiptrekkingen heeft; dat nu eens de oogen, dan

de ooren , dan weder andere werktuigen der zinnen , aangedaan werden ; dat wij deze deelen verlamd , gene in eenen krampaardigen toestand vinden , en dat velen de tong niet vrijelijk gebruiken , de een of anderen letter niet uitspreken konden , dat andere , gelijk ik zelf zag , eene krampachtige pisöpfstopping hadden , enz. Al deze en andere waarnemingen zijn op verre na niet toereikende , om ons van de wezenlijk aanwezigen zieken toestand van het zenuwgestel zulk eene kennis te geven , dat wij denzelven een specifiek middel kunnen tegen stellen.

De opwekkingstheorien wilden ons , wel is waar , eene specifieke geneeswijze der Zenuwkoorts , der Typhus , zoo als zij haar noemden , aan de hand geven. Daar was niets dan Asthenie , en altijd slechts Asthenie te bevechten , en wat was derhalven gemakkelijker als haren graad volgens eene schaal te berekenen om denzelven de voegzame opwekkende middelen tegen te stellen. Daarvan eene constructie te leveren , en alles zonneklaar te bewijzen , zou kinderspel zijn : Men hoore slechts : Op den zieken X hadden koude , gramfchap , of soms verzwakkende vermogens gewerkt , daaruit moest dan , dit wist men op een haar , asthenie , en uit deze , den eersten , tweeden of derden graad der Typhus ontstaan , en zulk eene Typhus moest dan , dit was onomstootbaar , door prikkelende middelen van den eersten , tweeden of derden graad opgeheven worden. Niets was 'er dan verder nodig , dan dat men als een Tolbediende in het tolregister , ergens in eene nieuwe leer der geneesmiddelen , den accijnsregel nazag , wat ieder prik-
ke-

kelend middel aan het asthenisch ligchaam had te betalen , daarmede was de zaak afgelopen. De Arts heete het dan , had eene schoone constructie geleverd , en stond als echt Geneesheer aan het ziekbed ! Wee hem die aan zulk eene constructie iets te berispen had , hoe werd hij afgezet. Zeer te begrijpen was het dat zulk een armzalig speelwerk , dat in 't geheel geene innerlijke vastheid , eene uitwendige alleen door ruwheid zijner verdedigers had , niet lang kon staande blijven.

Op zijne puinhopen verhieven zich nu de grondpeilers der Natuur-wijsbegeerte, welke tot genezing van iedere ziekte een specifiek middel eischt , en bondig bewijst welk en hoedanig het helpen moest. Zij heeft ook reeds eene groote menigte van specifieke middelen *a priori* uitgevonden , schuilt echter begeerig in den kring der ondervindelijken , om te zien , wat deze daarvan zeggen , en verheugt zich , wanneer zij de empirische kennis in haar voordeel vind , of lokken kan. In de diepten en verwarringen der Natuur-wijsbegeerte kan ik mij hier niet uitvoeriger inlaten , hetgeen bij de grove tegenspraak zelve der Mannen , die thans het hoogste woord voeren , in het algemeen niet wel mogelijk is. De een zoekt de specifieke middelen in de vooraf bepaling ; dat 'er in de Natuur eigenlijk in het geheel *geene tegenstelling* bestaat , maar dat overal *gelijken gelijken te voorschijn roepen* , dat middel dat de aan hetzelfde beantwoordende afmeting der bewerktuigde herscheppingen , de reproductie , de irritabiliteit of sensiliteit , vordert. Neen , zegt een ander , wij moeten *dadelijke tegenstelling* opzoeken ,

allen door *dadelijke tegenstelling* wordt genezing bewerkt, en hij alleen is de waarlijk ondervindelijke man die (hetgeen zeer juist en zoo dikwijls tegen de Browniaansche eenzijdigheid aangevoerd is,) het individueelst karakter der ziekte opvat en als dan die middelen aanwend, welke hij als *adaequate tegenstellingen* eener grondige en altijd dieper vorschende wetenschap van de Natuur geleerd heeft. Na deze stelling gekomen als dan op het avantuurrad der Mode, de oude *remedia contra* weder de bovenhand, en ik wil den Apotheker niet raden, de doozen, die voorheen de *remedia contra febrim, contra podagram, contra epilepsiam* en dergelijke dadelijke tegenstellingen bevatten, weg te werpen, daar een Natuur-wijsgeerige Apotheek juist nu zulke doozen bevatten moet.

Juist in het beginfel, volgens hetwelk de specifieke middelen moeten gevonden worden, zijn de eerste woordvoerers der nieuwe leere in tegenspraak met elkander! Dan wij willen zien wat zij dan tegen de Zenuwkoortsen als specifiek ontdekt of der Natuur-wetenschap afgeleerd hebben? Dat bij deze koorts vooral de gevoeligheid in eene disproportie staat, is buiten allen twijfel. Thans worden wij van dien hoogen Regtbank, waarvoor 'er geen bestaat, die voor den jare 1805 zich inbeelde iets geweten te hebben, op de volgende wijze geantwoord: *Die zelfde stoffen der Planten, welke de assimilatie bepaalder te voorschijn roepen, stemmen, in die evenredigheid, waarmede zij in de herschepping hoger staan, ook het gevoelige werktuig productiver, en wanneer die voortbrengselen der Plan-*
ten,

ten , welke reeds weder onder de heerschappij der aankleving teruggezonden zijn , de schorsen , bij voorbeeld , zich meer aan de metalen gelijk stellen , en onmiddelijker de eigenlijke reproductie bepalen , zoo welken daarentegen die stoffen of vochten , welke van bloesem , zaden of zaadkassen enz. afstammen , als voortbrengselen eener hoogere herschepping , naauwelijks de reproductie , maar de reproductie in de gevoeligheid en werken daarbij in den eigenlijken zin bedwelmend. (Narcotisch.) ——— Spreekt men hier niet figuurlijk van kaf , ledige schellen en notendoppen in de Letterkunde , welke onlangs natuurwijsgeerige Zwetsfers en doolende Ridders , volgens eigene uitspraak hunner Scholen , zoozeer vermeerderd hebben en die waarlijk bedweld genoeg zijn , is het niet bezwaarlijk op te merken , wat hier met bedwelmende zaadkassen zal gezegd worden ? Heeft men wel immer gehoord dat het kaf van het koren bedwelmend werkt , of dat hetzelfde in het algemeen iets doet , wat op eene verandering in de gevoeligheid betrekking kan hebben ? Zulke tegenwerpingen der ondervindelijken gelden echter voor dien hoogen Regtbank niet , alwaar eenmaal het genievolle idée van eenen Propheet beslist heeft , dat alle voortbrengselen eener hoogere herscheppinge in het *Plantenrijk* de gevoeligheid te voorschijn roepen en bedwelmend werken moeten. Dit denkbeeld stelt het kaf , in het algemeen al wat bloeit , zaden en zaadkassen , (zoodat de oude *Semina quatuor frigida , majora , et minora* , ook weder op het onverwachts tot hooge eer geraken) met de Muskus in eene klas-

fe, „ wat het is onwederfprekelijk en bewezen dat de onmiddellijkfte betrekking tot de gevoeligheid in de gevoeligheid, thans die hoogere voortbrengfelen des dierlijken levensproces toefstaat, tot welke bij voorbeeld, de Muskus behoort, wiens eenig en uitfluitend werkvermogen in eigenlijke zenuwaandoeningen, de Geneesheeren van alle tijden ondervonden hebben.” Muskus het voortbrengfel eener eigene afcheiding zijnde, is het op nieuw niet te begrijpen waarom de ook afgefcheidene, bijgevolg even zoo hooge voortbrengfelen des dierlijken levens voortgang, bij voorbeeld, pis, zweet, gal, fpeekfel, enz. onder de oogen der ondervinding, geen gelijk werkvermogen in zenuw-aandoeningen hebben? — Wanneer van al deze befpiegelingen de praktifche Geneeskunde geen gebruik maken kan, dan wordt haar, aan den anderen kant, toch door de Natuurwifgeeren toegestaan, dat men bij Zenuwkoortfen niet blindelings onder eene groote hoop van zoogenaamde prikkelende middelen mag rondtasten, gelijk de ruwe aanhangers van BROWN deden, en hetgeen ik hun zoo dikwijls toegeroepen heb, maar dat men volgens de betrekkingen, vooral naar den toefland der prikkelbaarheid en gevoeligheid, altijd de voegzaamfte middelen kiezen moet. Alleen behoort men in deze keuze door geene befpiegelingen geleid te worden, daar wij gezien hebben, dat wij door haar niets dan kaf en ledige notendoppen verkrijgen (*).

Wij

(*) De nadrukkefijke teregtwijzingen, welke om het boven aangevoerde, van de Propheten over mij zullen uitgaan, zie ik reeds vooruit, en ik konde dezelve, in hunne taal, dadelijk hier plaatfen. De

Wij hebben veelvuldige ondervinding, welke zulks bevestigen, dat de eigendommelijke ziekte van het zenuwgestel, welke de Zenuwkoortsen ten grondslag legt, zeer dikwijls gelukkig en spoedig kan weggenomen worden door eenen ongewoonen, nieuwen, hevigen, plotseligen indruk, welke wij op de eene of andere wijze op de bewerktuiging maken. Een gelukkig toeval, eene doortastende empirische geneeswijze heeft voorzeker velen zieken gered, ja zelfs de op zich zelve nadeelige werkingswijzen, wanneer zij slechts door den zieken werden verdragen, hebben dit gevolg gehad. Hoe weinig wij tot heden den toereikenden grond inzien, waaruit zulk een indruk het zieke zenuwgestel geneest, en hoe zeer wij ons met hypothesen van omzetting en wisselende opwekking der werktuigen, van nieuw opgewekte werkingen, van plaatsvervangende werkzaamheden, fympathie, enz. behelpen moeten, zoo verdienen die handelwijzen ech-

echte Brownianen hebben mij ook dikwerf terecht gebragt, maar een zeer korten tijd heeft hun vernietigd; en ik heb eindelijk in alle mijne stellingen, zonder eenige uitzondering, tegen hun regt behouden. Natuurwijsbegeerten zijn ook reeds bij menigte ontstaan en ondergegaan, en dat zelfs binnen weinige maanden, want het ligt in derzelve natuur, dat altijd de eene de andere vernietigt, de eene in de andere haren ondergang vind. Wanneer die, van welke ik hier boven gesproken heb, bij de verschijning van dit Werkje nog gelden zal, zoo zal het zeer goed zijn, wanneer de afgekondigde teregtwijzingen, behalven groote woorden, ook eenige *duurzame bewijzen* bevatten, zullen; dat kaf, zaadkassen, speeksel, in 't kort alle voortbrengselen der hoogere plant en dierlijke herscheppinge, wezenlijk bij uitfluiting op de gevoeligheid werken, en dat zij bij Zenuwkoortsen met nut gebruikt worden. Ik bid om zulke bewijzen.

echter alle opmerkzaamheid, en zij zullen ons wellicht in het vervolg op eene algemeen aan te wendene specifieke geneeswijze der Zenuwkoorts brengen. Ik reken daartoe, volgens mijne eigene ondervinding en die van anderen, de volgende:

Het *rijklijk gebruik van den wijn*, bij de eerste ontwikkeling der ziekte, daar zij, volgens mijne ervaring en overtuiging, de eerste sporen der besmetting vernietigd. Ik heb daarvan in mijn voor vele jaren uitgegeven Werk (*), uitvoerig gesproken, en mij zelven van de waarheid mijner waarnemingen, overtuigd. Door geen zoogenaamd opwekkend middel ter wereld, en het allerm minst door het *opium*, kunnen wij die weldadige werking van den wijn vergoeden.

De *geestgestemdheid*, tot opgeruimdheid, tot eene vaste bedaardheid, eene zekere spanning der werkzaamheden van den geest, en vooral den indruk eener aangenaam opwekkende hartstogt. Welke groote invloed de Ppsychische geneeswijze op de genezing der zielswerktuigen hebbe, kan ik hier niet uitvoerig aantoonen. Wie kent de hooge waarde niet dezer stemmingen des gemoeds bij heerschende kwaadaardige Epidemieën, der buitengemeene ontwikkelingen van ligchamelijke en verstandige krachten, wanneer het Goddelijke den geest verheft en denzelven in eene hoogere stemming houdt. Er is veel waarheid in de uitdrukking opgesloten, „ ik heb
gee-

(*) *Über die faulnis lebender und todter thierischer Körper, über Fäulkrankheiten und Faulniswidrige Mitte*. Hildburghausen 1795, pag. 171 8vo.

geenen tijd om ziek te worden.” Al wat RUSH en PINEL over den invloed van gewigtige Staatsomwentelingen op de gezondheid gezegd hebben, zagen wij ook onder ons veelvuldig bewaarheid. O! de Mensch vermag veel in den strijd tegen de buitenwereld, zelfs tegen ziekten, wanneer hij als Heer over zijne hartstogten, zich volstrekt niet tot slaaf van hetgeen hem omringt, verlaagt. Alleen de snaren van den verzwakten, worden door den ijzeren vinger van het noodlot verniet!

Het gebruik *van warme baden*, welke de huid en daarbij het geheele ligchaam in eene andere stemming brengen, en die naar de ondervinding van BRANDIS en van anderen, oneindig veel bij de genezing der Zenuwkoorts vermogen.

Het aanwenden van *koud water*, zoodanig dat het ligchaam plotseling daarmede wordt overgoten, en waarvan de Engelschen bij de genezing van den *Typhus*, de grootste gevolgen roemen, gelijk ieder bij CURRIE en anderen, na kan lezen. Wie denkt thans nog aan de verzwakkende werkingen van zulk eenen indruk der koude, welke de onverstandige Apostelen der leere van BROWN voor gaven? Wij kennen immers uit zoo vele andere ervaringen de grootste geneeskracht van het koude bad bij zenuwziekten, bij geestverwarringen, gelijk ook bij de hondsdelheid, waarom zou zij derhalven niet door zijnen nieuwen sterken indruk, die zich tot alle stelsels uitstrekt, onder zulke omstandigheden de Zenuwkoorts kunnen genezen, voor zoo veel de toestand der huid en van andere zenuwbetrekkingen zijne stoute aanwending ver-

veroorloven; omtrent het laatste is men voorwaar niet altijd werkzaam. In het reeds aangevoerde Werk (Bladz. 164,) heb ik reeds opgegeven, hoe in eenen kouden dampkring de genezing eener besmettelijke Legerkoorts veel beter gelukt dan in eenen warmen, terwijl wij het zoo groote nut van koude omflagen van wijn of azijn met welriekende kruiden, om het hoofd, het lijf, de ledematen bij herhaling bij onze toen malige Zenuwkoortsen bevestigd zagen. Ik geloof menig eenen aan Zenuwkoorts lijdenden hoofdzakelijk daardoor genezen te hebben, dat ik denzelven dagelijks eenige malen over het geheele ligchaam met *Acetum Ammoniacum* liet wasfchen, waardoor de drooge hitte verminderd en de zieke toenmaals in eenen beteren toestand gebragt wierd.

De toediening van een *Braakmiddel*, in het tijdstip der eerste ontwikkeling der ziekte, dat zelfs den beginnenden indruk van een *Contagium* in staat is te vernietigen. Ik heb daaromtrent in mijne gefchriften uitvoeriger gefproken.

Eindelijk hebben wij ook van de *Aderlating*, welke wel is waar, om vele andere gewigtige gronden, bij geene Zenuwkoorts in den regel plaats heeft, voorbeelden, welke RUSH en andere opgeteekend hebben, dat zij in het begin der ziekte den toestand van het zenuwgestel gunstig vermogt om te zetten.

Over het algemeen stel ik bij iedere Zenuwkoorts een zeer bepaald vertrouwen op de *prikkels welke op de huid werken*, vooral in de nabijheid van het hoofd en in den omtrek van den onderbuik; zij immers zijn het, van welke wij bij schuddingen der Hersenen, bij

beroerte, verlamming, in 't algemeen bij zenuwziekten, zulke groote en gewigtige voordelen ondervinden. Inwrijvingen van geestrijke aetherische stoffen, van geestrijke welriekende stovingen, mostaardpappen en zelfs Spaanschevliegpleisters, waren derhalven van zeer veel dienst; want daaraan denkt immers thans geen verstandig mensch meer, dat de laatste, bij doelmatige aanwending, door verlies van vochten verzwakken zouden. Ja ik zou niet bevreesd zijn, om mij, in de hoogste graden des zenuwtoestands, die zich door slaapzucht, paralytische en apoplectische verschijnselen kenteekenen, zelfs van een *causticum*, van een brandijzer aan het hoofd of in den nek aangebragt, te bedienen. —

Daar het ons tot dus verre volstrekt onmogelijk geweest is al deze empirische handelwijzen, welke wij schier alleen volgens eenvoudige stukken eener onvolkomene kennis aanwenden, met de te genezen ziekte van het zenuwgestel in eene bekende en noodzakelijke overeenstemming te brengen, blijft derhalven een met de betrekkingen overeenkomend *algemeen genezingsplan*, bij de behandeling der Zenuwkoorts, altijd de hoofdzaak. Al wie, gelijk in onze dagen meer dan eens, zelfs in openlijke geschriften geschied is, een eigen geheim hulpmiddel tegen deze koorts roemt, is of een bedrieger, of een bedrogene, die in het eerste geval door *auri sacra fames*, in het andere door dwalende meeningen geleid worden.

Dat in het algemeen geene *subtraheerende, verzwakkende geneeswijze* met de Zenuwkoorts overeenkome, leert zoo wel eene onbevooroordeelde inzage
van

van haar ontstaan en hare natuur, als vooral de ondervinding. Er mogen al eens voorbeelden bestaan, dat zieken ontlastingen verdragen, en daarbij het leven behouden hebben, — eene vergiftiging en de val van een dak kunnen immers ook gelukkig uitvallen, — zoo zijn wij echter niet bevoegd aan te nemen dat zulk eene handelwijze alhier de nodige genezingsvoortgangen ondersteunt, den gunstigen uitgang der ziekte bevordert of wel bepaaldelijk de gebreken van het zenuwgestel geneest.

Naar mijne ervaring werden bij sporadische Zenuwkoortsen, vooral door sterke, wel doorvoedde personen, tegenstrijdige ontlastingen somwijlen zonder merkbaar nadeel verdragen; met opzigt echter tot de besmettelijke Zenuwkoortsen moet ik thans die woorden herhalen welke ik voor dertien jaren over het groote nadeel, vooral der buikontlastende middelen zoo nadrukkelijk gezegd heb (*über die Faulniss, etc. pag. 207.*) Onze Legerkoorts leverde daarvan zoo menig nieuw en treurig bewijs. Men houde het toch niet voor onverschillig of men in den aanvang van zulk eene koorts iets zuurs, iets zouts, of soms iets afvoerends toedient, waartoe vele zieken zoo gaarne grijpen, wanneer zij zich over een dieet-gebrek beklagen, of wanneer gastrische toevallen de ontwikkeling der ziekte vergezellen. Het zachste afvoerend middel, of zelfs deszelfs kleinste gift, kan hier den gevaarlijksten buikloop veroorzaken en eenen onvermijdelijken ongelukkigen uitgang voorbereiden. *Al wie eenen, aan eene Zenuwkoorts van dien aard ziek leggenden lijder, op de eene of andere wijze*

wijze purgeert, deze doodt hem. De zekerheid dezer stelling kan als uitgemaakt gelden, en het is, zoo als van zelfs spreekt, in de zaak zelve onverschillig, of de Arts die zulk eenen groven misflag begaat in den rang der algemeen schadelijken dagelijken practici, dan tot de beroemdste Geneesheeren behoort.

De juist der Zenuwkoorts, in het algemeen, tegenstelde geneeswijze is de *addeerende*, de *prikkelend-versterkende*. De opwekkings-theoristen hebben zich, gelijk bekend is, daarop niet weinig laten voorstaan dat zij deze waarheid, zoo al niet gevonden, dan toch met zeer veel nadruk geldende gemaakt hebben.

De *Typhus* was reeds van het begin tot den voorgewenden ondergang hunner leere, dat wil zeggen, op zijn hoogst tien jaren lang, het glansrijkst hoofdzakelijk bewijs, waarmede zij de voortreffelijkheid hunner geneeswijze betoogden. De gebreken, welke daarbij in eenen zoo hoogen graad begaan zijn, heb ik bij vele andere gelegenheden aangeroerd, en onderstelle dit, gelijk ook het juiste begrip dat men aan de uitdrukking prikkelend, versterkend enz. verbinden moet, hier als bekend.

Wij weten dat de Zenuwkoorts onder soms gunstige omstandigheden, als dan in de meeste gevallen gelukkig afloopt, wanneer wij den zieken door verkwikkende, opwekkende, prikkelend versterkende invloeden, *bijna tot het leven dwingen*, zijne krachten en werkzaamheden zoo lang onderhouden, tot dat de ziekte met hare genezings-voortgangen gelukkig is afgelopen.

Het is met deze ziekte bij den mensch even zoo als met de zenuwkoortsen van geheele Volken en Staaten gelegen, in beide gevallen bezitten wij nog geen zeker specifiek geneesmiddel, ten minsten zijn die welke men bij deze laatste voorgedragen heeft, zoo wel te aantastend als te drastisch. Houden wij den aan eene Zenuwkoorts ziek liggenden, gelijk den aan die ziekte lijdenden Staat, door nieuwe hulpmiddelen en andere middelen in de hoogte, dan kan alles daarna, wanneer onze pogingen gelukken, en de ongelukkige Catastrophe met schrandereheid voorbij gedreven is, nog zeer goed gaan. De Arts beroeme zich echter niet dat hij, wanneer hij bij zijne handelwijze eenen zieken binnen drie, vier of meerdere weken gezond ziet worden, hem wezenlijk genezen hebbe! Hij heeft de genezing *alleen mogelijker* gemaakt, als zij bij geene of bij eene nadeelige poging ter genezing geweest zou zijn. In 't geheel geene is dan in dit geval beter, dan eene nadeelige, en hij die bij eene geneeswijze gelukkig het leven 'er afbrengt, moet niet in alle gevallen geloven dat zijn Geneesheer het was, die hem redde.

Het waarlijk nuttige en aan het ziekbed heilzame , dat wij aan de opwekkings-theoristen , met betrekking tot de prikkelend versterkende geneeswijze , te danken hebben , kan , gelijk al wat waarheid is in de Natuur-wijsbegeerte , niet ten gronde gaan. Men late zich derhalven door geene fraaije woorden misleiden. De eenzijdigste Theorien van dezen aard , zagen voorzeker altijd op prikkel en versterkte opwekking , waardoor de *Asthenie* weggenomen werd ; zij onderscheiden noch vormen der ziekten , noch individualiteiten des zieken , noch specifieke eigenschappen der middelen , en vervielen daardoor tot de grootste mistappen. De minder eenzijdige ontrukten zich aan deze gebreken , namen al die verwaarloosde punten in aanmerking en hielden zich voornamelijk aan de qualitative betrekkingen , welke in de *Browniaansche* leere geheel verdwenen waren. Zoo deden zij reeds — hetgeen thans de Natuur-wijsbegeerte verlangt , wier geneeswijzen , — ook opwekkende zijn. Het loopt immers eindelijk op hetzelfde uit , wanneer de opwekkings-theorist zegt , ik versterk door prikkel de opwekking , verwek meerdere werkzaamheid der verduwings en voedings-werktuigen , der Vaten , Spieren , Zenuwen enz. , of wanneer de Natuurwijsgeer verklaart , ik bevorder de *reproductie* , de prikkelbaarheid , de gevoeligheid. Wat verricht dan een middel dat zulk eene bevordering uitwerkt , anders , dan dat het prikkelt ? Dat het daarbij op de qualitative betrekkingen aankome , zal niemand loogchennen !

D

Daar

Daar het hier de plaats niet is, eene volkomene Verhandeling over de prikkelend-versterkende geneeswijze, en hare bijzondere geneesmiddelen, te leveren, wil ik slechts kortelijk de hoofdzakelijke regelen opgeven, waarop hare juiste, en waarlijk weldadige aanwending bij de Zenuwkoorts berust. Deze regelen hebben allen ten doel om die methode, welke alleen prikkelt, niets doet dan prikkelen, in alle gevallen op eene en dezelfde wijze niets dan prikkelen kan, meer en meer den bodem inteslaan, en om daarentegen de zoo gewigtige waarheid helder te doen te voorschijn treden; namelijk, dat men bij geene ziekte meerder en zorgvuldiger op de afzonderlijke vormen des gebreks letten, en de specifieke eigenschappen der geneesmiddelen waarden moet, dan bij de Zenuwkoortsen.

Eerste Regel. Men verwaarloze het groot onderscheid niet, gelegen tusschen *voedende* en slechts *prikkelende* middelen, welke schier geene ware vergoeding verschaffen. De zenuwzieke, die na doorgestaan gebrek, honger, verlies van vochten en dergelijken, de *reproductie* verzwakkende invloeden, ontstaan is, waar de gebreken der prikkelbaarheid en gevoelheid secundair zijn, en alleen met goede vleeschsoppen, geleien, weeke eieren, saleb, ouden wijn en dergelijken te helpen is, deze moet niet met *Aether*, *Valeriaan*, *Wijngeest*, *Opium*, *Kina* en dergelijken bloot prikkelende middelen behandeld worden; hoe goed en dierbaar deze middelen ook zijn, zoo kan men nogtans bij derzelve gebruik, geheel van honger sterven.

Twice-

Tweede Regel. Men moet, daar geene ziekte grootere en afwisselender individualiteiten en idiosyncrasien, (*eigene geaardheid*) aanbied, dan de Zenuwkoorts, de daarmede overeenkomende prikkelende middelen uitkiezen, maar echter geenszins naar willekeurige bepalingen der graden van derzelver prikkelend vermogen. Geene wijze van voorstelling der Artsen is eener juiste individualiseerende geneeswijze meer nadeelig geweest dan de zoodanige, welke alleen eene quantitative, graadsgewijze verscheidenheid der prikkelende middelen voorstond, en dezelve volgens schalen en tafelen berekende. Het is, om nu eens in de taal der Natuur-wijsbegeerte te spreken, geheel iets anders of, en in welke graden wij de afmeting der *Reproductie*, of die der prikkelbaarheid, of eindelijk die der gevoeligheid vorderen en bekrachtigen. Van hier zijn bij de versatiele Zenuwkoorts voornamelijk de *Valeriana*, *Moschus*, het *Opium*, *Asa foetida* en dergelijken, bij de slepende langzame daarentegen, *Wijn*, *Aether*, *Arnica*, *Ammonium*, Mostaardpappen, Spaansche Vliegpleisters aan te wenden, waarbij altijd nog de eigenschappen van enkele zieken, en de oude praktische vuurbaak *a juvantibus et nocentibus* in groote waarde komen. *Kamfer* verdragen vele zieken niet, andere van eene hypochondrische, hysterische gesteldheid kunnen zonder *Opium*, *Castoreum*, *Asa foetida* — (en dit in klijsteren) nauwelijks genezen worden. Was 'er onder deze middelen zoodanig een, dat bij onze Zenuwkoorts, ik mag zeggen specifiek te wer-

ken, de harmonie in het Zenuwgestel snel te herstellen en in het oogvallende beterschap schein aan te brengen, het was de *Moschus*, die men echter in sterke dosis, dat is, bij volwasfenen ten minsten vijf greinen alle twee uren, geven moest, en in een tijdstip, waar dezelve nog hulp aanbrengen kon. Bij dat alles, wat de Artsen, volgens het oordeel van het algemeen, bedorven hebben, behoort helaas! ook dit, dat velen niet eerder eene halve of geheele grein *Moschus* voorschrijven, dan wanneer de zieke op zijn hoogst genomen nog eenige uren leven kan. Bij velen behoort het tot de onvergeefelijke beleefdheid eener geneeskundige afscheidsvisite. Het zal met den zieken spoedig gedaan zijn, want de Doctor heeft reeds *Muskus* voorgeschreven, hoort men zoo dikwijls, dat wezenlijk zulk een voorschrift voor eene aankondiging des doods geld. Beginnen, niet eindigen moet men de geneeswijze, met dit Goddelijk middel, waar het wezenlijk gevorderd word.

Derde Regel. Men moet bij eene Zenuwkoorts met de sterkste prikkelende middelen niet op eens, noch met derzelver geheelen toefstel aanrukken. Alwie eenen zwakken vijand met eene tienmaal sterkere magt hevig en zonder doel aantast, maakt dat zijn eigen volk zich overmant en zich onderling afmaakt. 'Er zijn Zenuwkoortsen, welke men juist bij derzelver aanvang, door ligte, eenvoudig prikkelende middelen, door eene aromatische thee, met wijn of wijngeest, door specerijachtige gedestilleerde wateren
of

of een aftreksel van *Ammonium Aceticum*, door eenige giften der *Tinctura Valerianae* met *Opium* en dergelijken genezen kan — welke men echter niet geneest, maar doodelijk, ten minsten slepende maakt, wanneer men reeds in den beginne in die hoogste graden prikkelt, over welke de kunst het gezag voert. Men maakt niet alleen daardoor de ineenlooping van onevenredige werkzaamheden in het werktuigd gestel grooter en verwarder, als zij reeds door de ziekte zelve waren, maar men verliest ook, reeds in den beginne, die sterkere prikkelende indrukken, welke welligt bij de toeneming der ziekte noodzakelijk konden worden.

Vierde Regel. Men bespare de prikkelende middelen voor de huid, noch de prikkelende klijsteren tot op dat tijdstip, waar in zich het grootste gevaar vertoont. Zij zijn, vooral de eerste, gewigtiger, ten minsten even zoo belangrijk als de inwendige middelen, en regten dikwijls veel meer dan deze uit. Van prikkelende stovingen en inwrijvingen, mostaardpappen, die men reeds in den beginne, ten minsten binnen de eerste zeven dagen voorschrijft, kan men te regt zeggen, dat zij den zieken eenige hulp toegebracht hebben; hij echter, die, even alstot de *Moschus*, eerst in het uur des doods dezelve aangrijpt, heeft nog niet geleerd daarmede om te gaan.

Vijfde Regel. Bij eene Zenuwkoorts van meerdere weken, verlate men zich niet op een eenig of op eenige weinige prikkelende middelen, noch ook op derzelver altijd gelijke vereenigingen en vormen.

Tegen het eenvoudige, eenzijdige, verliest juist in deze Zenuwziekte, sneller dan ergens in eenige andere, de zieke zijnen zin; hij moet altijd iets nieuws hebben, waaraan zijn leven hangt, en wat zijne werkzaamheden in de hoogte houd. Het schoonste gewrocht der Dichtkunde, eene schilderij enz., welke ons voor een oogenblik in verrukking brengt, word langwijlig en vermoeiend, wanneer wij ons bestendig en zonder afwisseling, slechts 24 uren daarmede bezig houden. Afwisseling echter kan de uit- en inwendige Zenuwen langen tijd in gespannenheid vinden. Dit geldt ook van de geneesmiddelen, die middelijk of onmiddelijk op de werktuigen der zinnen werken. Het voorschrift der opwekkings-theorie om bij voortdurende *asthenien* met de prikkelende middelende middelen, in de keuze zoo wel, als in de form, dikwijls af te wisselen, is daarom, wanneer het wel begrepen en aangewend word, een zeer goed praktisch bruikbaar voorschrift, waartegen de Natuur-wijsgeerige aanhang ten hoogsten onregt heeft, wanneer hij vordert, dat in ziekten ieder doel met een eenig specifiek middel bereikt kan worden. Hoe nauwkeurig aan zulk eenen eisch ook voldaan kan worden, zoo kennen wij in de verschillende ziekte-formen, het te bereiken doel niet; ook ligt het in de natuur van ons bewerktuigd gestel, dat op den duur, de *reproductie*, de prikkelbaarheid of gevoeligheid, niet altijd door een en hetzelfde middel gevorderd en staande gehouden kunnen worden. Zulke bespiegelingen, die tot heden toe op bijna geene, of ook verdichte ondervinding gegrond zijn, mogen wij even
min

min tot eenen algemeen geldenden regel verhoogen , als de ijdele poging der opwekkings - theorie , om de quantiteiten der ziekten en der geneesmiddelen te berekenen.

Zesde Regel. Bij deze noodzakelijke afwisseling der geneesmiddelen zoo wel als bij de diaetetische invloeden moeten wij zorgvuldig op de graden en tijdstippen der ziekte letten , die nu eens vlugge , of te gelijk ook vastere , tonische prikkelende middelen vorderen. Al wat 'er tegen het , volgens eene scherpe grens-linie onbepaalbaar onderscheid , tusfchen vlugge en fixe prikkelende middelen in te brengen valt , en al wat men werkelijk daartegen gezegd hebbe , is mij overbekend ; wie weet intusfchen niet dat Champagne wijn een geheel ander ding , dan honderdjarige Rhijn of Fransche wijn ; *Moschus* een geheel ander ding dan *Kina* ; *Opium* een geheel ander dan *Calmuswortel* is ? 'Er zijn formen en tijdvakken in de Zenuwkoorts , waar volstrekt alleen vlugge , dat is , op de prikkelbaarheid en gevoeligheid snel en bijzonder werkende middelen aangewend moeten worden ; vooral geldt dit bij epidemische en besmettelijke Zenuwkoortsen , gedurende de eerste negen tot veertien dagen , zonder uitzondering , en eerst na verloop van dat tijdvak moeten wij tot oude zware wijnen , tot *Kina* , *Calmuswortel* overgaan , om nu ook de *reproductien* in het ligchaam , na de bevredigde oneenigheden der prikkelbaarheid en gevoeligheid , weder tot volkomenheid te brengen. Sporadische Zenuwkoortsen , vooral wanneer zij uit gebrek aan of door slecht voedsel , uit verlies

van vochten enz. ontstaan zijn, verdragen en vorderen voedende, fixe, tonische middelen reeds in den aanvang der ziekte, en de juiste beoordeeling der individualiteiten moet hier, gelijk overal, bepalen, in welk eenen graad en met welke vlugge middelen zij vereenigd moeten worden. —

Zevende Regel. *Opium*, zoo wel als alle *Narcotica* in het algemeen, wende men in de Zenuwkoorts met de grootste voorzigtigheid aan. Wij kennen de eigenschappen en krachten dezer middelen nog te weinig, om dezelve in eene ziekte, volgens erkende verstandige gronden, aan te wenden, wier wezen ons even onbekend is. Bij de Zenuwkoorts zijn de Hersenen en het Zenuwgestel ziek; juist dit gestel word echter ook door het *Opium*, zoo wel als door iedere vergiftige plant, in eenen zieken toestand gebracht, die bij sterke en aanhoudende giften, grooter en gevaarlijker word als hij immer bij de Zenuwkoorts zijn kan. Onder alle oude en nieuwe Theorien, welke men aangaande de wijze van werking van het *Opium* opgesteld heeft, bestaat 'er geene, volgens welke wij wetenschappelijk bepalen kunnen wanneer of hoedanig de indruk van het *Opium* die ziekte van het Zenuwgestel genezen moet? Want wanneer onze Voorvaders zeggen, het *Opium* is bevredigend, verkoelend, narkotisch, koud, bezit een slaap verwekkend vermogen, en moet door verwarmende specerijen gecorrigeerd worden; — of wanneer de opwekkings-theorien ons het *Opium me hercule non sedat* toeroepen en hetzelfde als het grootste opwekkende middel in de Natuur aanprijzen; —

of

of wanneer ons een Natuur-wijsgeer wilde leeren dat *Opium* daardoor de koorts geneest, omdat het verstopping veroorzaakt en der darmendrek terughoud; — of wanneer wij eindelijk, als de allernieuwste uitvinding der Natuur-wijsbegeerte, vernemen, dat het *Opium* niet opwekt, maar het plantenleven in de dierlijke bewerktuiging en in het gevoelige stelsel vooral te voorschijn roept; — dan ziet ieder ervaren Arts, die geleerd heeft het *Opium* volgens den empirischen weg behoorlijk te gebruiken, gemakkelijk in, dat al deze meningen ons aan het ziekbed geenen dienst kunnen bewijzen. Gaarne zou ik den zoodanigen zien willen die door de uitdrukking, *Opium* roept het plantenleven te voorschijn, in staat gesteld werd, niet slechts al de gevolgen te verklaren, welke hetzelfde in ons ligchaam voortbrengen kan, maar ook om hetzelfde, in de verschillendste ziekte-formen behoorlijk aan te wenden! — Veel beter komt ons de ondervinding hier te stade. Zij heeft reeds lang beslist, dat het *Opium* in het algemeen bij de versatiele Zenuwkoorts ons hoofdzakelijk geneesmiddel is, om de overspanne werkzaamheden der prikkelbaarheid en gevoeligheid harmonischer te stemmen, wanneer het in kleine giften, in korte tijdruimten herhaald, en met andere hier voegzame prikkelende middelen vereenigd, gegeven word, — dat het echter in tegendeel, bij de slepende Zenuwkoorts geenen werkring heeft, daar het hier veeleer den bewustelozen, soporensen, apoplectischen toestand ten klaarsten verergert, en zeer gemakkelijk eenen doodelijken uitgang bewerkt.

Achtste Regel. De hevigheid der koorts in het bloedvaatgestel bepaalt op zich zelve in het geheel den graad noch het gevaar der Zenuwkoorts, en moet derhalven bij de keuze en de aanwending der geneesmiddelen niet alleen onze leidsman zijn. In geene ziekte-form zijn de uit den pols genomen teekenen, bedriegelijker, de gevolgen welke daaruit afgetrokken worden, onzekerder, dan in de tegenwoordige. De zieke sterft hier niet aan sterkte zijner Vaatkoorts, ook niet eigenlijk aan zwakte, welker maatstaf de pols is, maar aan de voor ons verborgene verwarring in zijne Hersenen en Zenuwgestel. Van hier is het dat bij het ergste kenteeken in den pols, hetgeen de leer der kenteekenen daarstelt, bij de grootste zwakte, welke hij aankondigt, zoo menige zieke, boven alle verwachting, genezen word; dat echter in tegendeel velen onverwachts sterven, wier pols tot aan hun einde de vervrolijkendste verwachtingen gaf. Bij den op Bladz. 70 vermelden B. sloeg de pols altijd regelmatig en krachtvol, geene enkele verandering van denzelven deed enig gevaar vermoeden, en echter had 'er plotselijk eene doodelijke beroerte plaats. Juist diezelfde beroerte strekt ons tot een bewijs te meer, welk een bedriegelijk teeken in de ziekten van het Zenuwgestel de pols uitmaakt, want hoe dikwerf vinden wij denzelven hier niet volkomen gelijk aan dien van den gezonden toestand? Wat baat ons ook *daar* eene algemeene afmeter van krachten, *waar* alle verandering in de krachten en werkzaamheden van het bewerktuigd gestel, van eene plaatselijke onbekende ziekte afhangt, waarmede het werktuig

tuig aller werktuigen, de Hersenen overvallen zijn? Van den pols kunnen derhalven slechts zeer algemeene bepalingen van het prikkelend-versterkend genezingsplan afgeleid worden.

Negende Regel. De oude spreuk: *Pulsus Sanus, urina sana et aeger moritur*, geldt van alle critische verschijnselen, die bij de Zenuwkoortsen bedriegelijker als deze zijn. De ziekte, waarop het hier hoofdzakelijk aankomt, de verwarring in de Hersenen en het Zenuwgestel heeft voor ons geene waar te nemen kookingen en crisis, en laat derhalven met opzigt tot zoodanige in het geheel geene bepaalde geneeswijze toe. De veranderingen in het zweet, in de urin, en in andere afscheidingen en uitwerksefen, behooren eigenlijk gedeeltelijk de Vaatkoortsen, gedeeltelijk de ziekten van afzonderlijke afscheidingswerktuigen toe; geen wonder derhalven dat daarbij zieken genezen en zieken sterven, zoo als de toestand van derzelver Zenuwgestel zulks met zich brengt. —

Tiende Regel. Men sla eindelijk bij de behandeling der Zenuwkoorts op hare bijzondere vormen en vereenigingen vooral het oog; ieder van dezelve kan bepaalde middelen, bepaalde handelwijzen noodzakelijk maken. Het is duidelijk dat de ziekte der hersenen des te spoediger en gemakkelijker moet genezen worden, hoe grooter de ongeschondenheid der overige stelsels en werktuigen in het ligchaam zij; kunnen wij derhalven bij eenen zieken de aanwezige mengingsveranderingen iets tegenstellen, kunnen wij eenen *abnormen* toestand van het gastrisch stelsel, of

eene

eene aanwezige ontsteking van hetzelfde, kunnen wij een huiduitslag, eene zinkingvloeiing; eenen buikloop enz. op de eene of andere wijze behandelen, ten minsten bijzonder voegzame middelen uitkiezen, onvoegzame verwerpen, dan hebben wij daardoor reeds veel gewonnen. Dat toch niemand zich door de eenzijdigheid misleiden late, welke geene gal, slijm en andere koortsen wil gelden doen, maar niets dan *sthenie* en *asthenie* in de koorts leere, aanneemt. Wij weten zeer wel dat het ontstaan van alle koortsen, hoe verscheiden ook derzelve vormen zijn mogen, op eene algemeene grondwet der natuur berust, maar deze grondwet word zeer weinig, ja in het geheel niet daardoor bepaalt, wanneer men zegt, dat het aanwezen eener koorts door *sthenie* of *asthenie* bepaald worde; wij vinden ons derhalven genoodzaakt op de veelvuldige plaatselijke aandoeningen en op de daarvan afhangende vormen, onder welke zich de koorts vertoont, het oog te vestigen. 'Er bestaat zelfs ook eene masfa van beenderen, en dat onder eene algemeene wet van alle vorming der beenderen in de natuur, en echter heeft het zijne zeer groote nuttigheid, niet minder dan 264 afzonderlijke vormen van beenderen aan ons ligchaam te onderscheiden.

Iedere der, op bladz. 66—68, opgegeven vereenigingen en wijzigingen der Zenuwkoortsen, bezit hare eigendommelijke geneeswijze, welke, wel is waar, altijd met de voorgedragen algemeene grondwetten overeenkomstig was, maar tegelijk ook naar derzelve toenmalig individueel karakter gewijzigd zijn moest. Ik

kan

kan dit thans hier met betrekking tot alle vormen , welke ik reeds opgegeven heb , niet uitvoerlijker ontwikkelen , maar moet mij volgens de grenzen van dit werkje , alleen tot de zulke bepalen , welke mij in persoon in den loop van het laatste jaar voorgekomen en door mij behandeld zijn (bladz. 72—74.)

Bij de Zenuwkoorts met eene *ziekte van het galstelsel* , was ook bij ons het kwikzilver bijzonder heilzaam , zoodra de laatste tot den graad eener wezenlijke ontsteking stijgde. De boven reeds vermelde gevaarlijke ziekte werd bij het gebruik van *Arnica* , *Valeriana* , *Serpentaria* in aftreksels met *Aether* , hoofdzakelijk daardoor gered , dat hij *Opium* met verzoet Kwikzilver in kleine doses en korte tusschenruimten innam , en dat te gelijk in den omtrek van de Lever de Kwikzalf met *Aetherische Olien* en *Ammonium* werden ingewreven. De bloedhoesting verdween bij deze behandeling zeer spoedig , en met de verschijning der Geelzugt waren tevens de verschijnselen der Leverontsteking en van den Zenuwtoestand geheel verdwenen. Zulk eene , te voren critisch genoemde Geelzugt , schijnt daarop te berusten , dat bij de weggenome ziekte de werkzaamheden van het opflurpend stelsel tot derzelver normaliteit terugkeeren , en dat derhalven de Vaten de aanwezige Galstoffe inzuigen , welke zich aan dezelve in het Gal en Gastrisch stelsel aanbieden.

Bij de Zenuwkoorts met eene *echte Longontsteking* , kwam het bijzonder daarop aan , dat men de door de eerste aangeduide prikkelende middelen niet in zulk eenen graad , noch in zulk eene hoeveelheid toedien-
de ,

de, dat zij de zieke Longen nadeelig werden. Alwie hier terstond met een krachtig *infusum Valerianae Camphoratum*, gepaard met andere sterk prikkelende invloeden, den eenen vijand, de Zenuwkoorts bevocht, die maakte dat de ziekte voor den anderen, de Longontsteking, bukken moest. De vereeniging van beide ziekten is eene van de zoodanigen, waarop de eenzijdigheid van velen opwekkings-theorien in het oogvallende stranden moet. Zoo het immer waarheid zij, dat de ziekte der Longen, gelijk de algemeene koorts, op *asthenie* berust, indien de *asthenie* altijd, in het algemeen, de haar voegzame prikkelende middelende vordert, dan is het toch aan den anderen kant zeker dat deze middelen naar den toestand der zieke Longen gekozen moeten worden. Een prikkelend middel, hoe heilzaam anders ook, dat hier den hoest vermeerderd, de ontsteking doet toenemen, dat bij de grootste hindernissen in de borst, daarenboven den omloop des bloeds, en de koorts der Vaten vermeerderd, zulk een prikkelend middel kan onmogelijk voegzaam zijn. Hier moet ik met een enkel woord van de *Senega* gewag maken, die volgens velen onzer Schrijvers het voornaamste middel bij *asthenische* zenuwachtige Longontstekingen moet wezen. Alwie dit gelooft, deze zal aan het ziekbed den hoest en de benaauwdheid door dit middel zoo zeer vermeerderd zien, dat hij het niet spoedig genoeg ter zijde stellen kan. Het voegt geene versatiele, op zijn hoogst eene slepende Zenuwkoorts. — Ik zag bij onze toenmalige Epidemie geen geval, waar de toestand der Longen eene bloedontlasting noodig maakte,

te,

te, offchoon zulke gevallen, gelijk ik bij andere gelegenheden gezegd heb, plaats kunnen hebben. Veelal was eene aromatische borstthee met *Arnica*, *Sulpher Aurat*, *Ammonium aceticum*, *Campher*, toereikend, om de zenuwachtige Longontsteking reeds in den beginne eene gunstige, zagte rigting te geven, vooral dan, wanneer men daarbij den lastigen hoest door *Opium* verminderde en de hier zoo bijzonder noodzakelijke huidprikkelers niet verwaarloosde. Daar, waar zieke Longen gezond gemaakt moeten worden, moeten de verrigtingen van de huid zorgvuldig onderhouden en versterkt worden, dit maakt eenen zeer gewigtigen praktischen regel uit! — Wanneer bij de Longontsteking, hoogere graden van den Zenuwtoestand, krachtiger inwendige prikkelende middelen vorderden, dan moesten het de zoodanige zijn, welke de Vaatkoorts niet vermeerderden, waar zulk eenen versatilen toestand, buiten dat reeds hevig genoeg was: *Aetherische Olien*, *Wijn*, *Wijngeest* en dergelijken voegden dus niet, maar *Arnica*, *Moschus*, waarvan ik de beslissendste, weldadigste werkingen niet genoeg roemen kan, voorts *Valeriana*, *Ammonium* en *Opium*. — Is de graad der borstontsteking geenszins de hevigste, is zij meer met eene *Catharrhale* of soms ziekelijke slijmafscheiding in de Longen verbonden, neigt de Zenuwkoorts meer tot eenen torpiden toestand, zoo is ook hier Kwiksilver met *Opium* zeer hulprijk, en vooral daar onontbeerlijk, waar eene exanthematische form in aanmerking genomen moet worden. — De reeds vermelde zieke W. verkreeg in de derde week,

week, nadat hij reeds lang geen Kwikzilver meer gebruikt had, hetgeen hem in den beginne in kleine gaven met *Opium* toegediend was, eene zachte, vermeerderde speekselafscheiding, welke in het tijdstip der genezing spoedig verdween. Was dit een gevolg van het gebruik des Kwikzilver, of eene zoogenaamde *crisis* der Zenuwkoorts, door speekselvloeijing, gelijk ik dezelve bij andere Schrijvers aangevoerd vinde? In het voorbijgaan merk ik aan, dat ik van een sterk in en uitwendig gebruik van het Kwikzilver bij inwendige ontstekingen, in vereeniging met *Opium* en andere prikkelende middelen, somwijlen eenige plaatselijke aandoening in den mond, maar nimmer eene eigenlijke speekselvloeijing waargenomen heb.

Wanneer eene ware *Scharlakenkoorts* met eenen zenuwtoestand, met de, in deze ziekte zoo gewoone aandoening der Hersenen in verbinding komt, dan ontstaat daaruit, gelijk de nieuwere Scharlaken-besmettingen in Duitschland zoo zeer geleerd hebben, altijd een gevaarlijk gebrek, dat intusschen hier, om dat het geenszins tot onze koortsen behoort, niet uitvoeriger behandeld kan worden. De onzekere, met den Scharlakenuitslag zeer overeenkomende uitslag, welke zich zoo hevig bij onze Epidemie vertoonde, had op den gang en de behandeling der ziekte verder geenen invloed, dan dat, hetgeen dikwijls altijd noodzakelijk is, alle schadelijkheden zorgvuldig vermijd moesten worden, die de werkzaamheden van de huid konden storen. Hier had derhalven, zoo als van zelve spreekt, geen
koud

koud water, geen begieten met hetzelfde en dergelijken plaats, offchoon gelijk mede van zelfs spreekt, eene heete behandeling even nadeelig zou geweest zijn. — Ik heb eens gehoord, dat men bij vochtige winter koude, deuren en vensters opende, en een aan Scharlakenuitslag ziekliggend kind in de togt, aan het venster liet leggen; — om van hetzelfde de warmtestof af te leiden! Tot zulke doodelijke dwaasheden kunnen de meeningen der Artsen aanleiding geven, wanneer zij zonder kennis en verstand in den praktischen werkkring worden overgebracht! —

Het is eene algemeene aanmerking dat *Catharrhalische* en *Rheumatische* toevallen de kwaadaardige Rot en Zenuwkoortsen Epidemien voorafgaan, en zich met dezelve vereenigen. Wij moeten derhalven nimmer uit onze gedachten verliezen hetgeen onze Voorouders, voorzeker volgens de inzigten van hunnen leeftijd, van hunne *Febris catharrhalis maligna, petechizans*, geleerd hebben. De geele koorts werd in haar begin in Philadelphia voor eene *Catharrhale* koorts aangezien, en dikwijls ligtzinnig het tijdstip van het hoogste gevaar afgewacht. — Ook bij ons is menig een het offer van den dood geworden, wiens koorts uit verkoudheid in den beginne bijna onbehandeld of ondoelmatig behandeld wordt. De gang van zulk eene ziekte tot den dood, is van tweeërlei aard. Bij sommige zieken verbinden zich de voorafgaande *rheumatische, catharrhalische* verschijnselen, vroeger of later, met den algemeenen Zenuwtoestand, de krachten zinken spoedig, en een onverwachte bijtredende *soporeuse, apoplec-*

plectische toestand maakt een einde aan het leven. Bij andere zieken zijn de Longen het bijzonder lijdend deel, de ademhaling geschied met eenen altijd klimmenden angst en word reutelend, in de Luchtpijp en in de, der verlamming, naderende Longen, word eene aanmerkelijke hoeveelheid van slijm afscheiden, en op deze wijze volgt voorzeker een onvermijdelijke doodelijke toestand, dien men soms *Pleuripneumonia* noemde. — In dit geval is eene boosaardige *catharrhale* koorts zoo gevaarlijk, gelijk FR. HOFFMANN dezelve afschilderde, en het gelukkig gevolg der prikkelend-versterkende geneeswijze hangt, onder voor 't overige gunstige omstandigheden, daarvan alleen af, dat de gepaste middelen zoo veel mogelijk, vroegtijdig en voor de intrede van het hoogste gevaar worden toegediend. Alwie dezen regel opvolgt, kan zulk eene Zenuwkoorts voor den derden of zevenden dag, dikwerf door eene aromatische Thee met Wijn of Wijngeest, door *Arnica*, *Kamfer* en dergelijken, maar voornamelijk, door eene goede oppassing en voegzame huidprikkelers genezen, welke na den zevenden of negenden dag door *Moschus*, noch eenig ander middel van onze kunst, meer te genezen is. — Bereiken de *Catharrhalische* aandoeningen den graad van wezenlijke ontstekingen, zoo is ook hier Kwiksilver met *Opium* zeer aan te bevelen. — Onder alle ontlastingen, die hier kunnen voorkomen, is buikloop de gevaarlijkste, en moet derhalven op allerlei wijze welke ik reeds opgegeven heb (Bladz. 46.) vermijdd worden.

Bij het eenig mij voorgekomen geval, waar zich eene *Sichtziekte der Geledingen*, met de Zenuwkoorts verbond, werden benevens de algemeene behandeling der koorts, de stijve, gezwolle geledingen dagelijks een tijd lang aan warme dampen blootgesteld, die uit met azijn gekookte welriekende kruiden, opstegen. Deze handelwyze, en na de afnemings der koorts, het gebruik der *Gum Guajaci*, met *Arnica*, *Valeriana* enz. bragt den zieken spoedig tot vorige gezondheid terug.

Over de vereeniging der *Cholera* en van den *Buikloop* met de Zenuwkoorts, kan ik mij hier niet breder uitlaten, zonder deze laatste vormen, af te handelen, welke thans buiten mijn plan gelegen zijn. Ik merk derhalven nu slechts aan, dat men overal, waar zulk eene vereeniging dreigt, of reeds plaats heeft, alles met de strengste zorgvuldigheid vermijdt, wat op de eene of andere wijze den buikloop veroorzaken of vermeederen kan; dat men bij de neiging daartoe, de prikkelende middelen rijkelijk met *Gumm. Mimosaë* vereenige; dat men te gelijk *Opium*, maar niet in *Citroensap* opgelost, gelijk ik eens heb moeten zien, — voorschrijve, en dat men eindelijk de huidprikkelers op den onderbuik niet verzuime. Hieruit vloeien gemakkelijk de Regelen voort, welke men bij den *Meteorismus* moet volgen, welke zich zoo dikwijls met de gevaarlijkste graden der Zenuwkoorts verbind.

In het *tijdvak der genezing*, heb ik, behalven de doofheid en andere gewoone verschijnselen, bij onze Zenuwkoortsen veelvuldig een symptoma waargeno-

men, dat een klaar bewijs opleverde van groote verwoesting der Hersenen. Nadat de Vaatkoorts geheel verdwenen was, behielden namelijk vele zieken zelfs nog tot in de derde en vierde week, eene zeer lastige slaapeloosheid, eigenlijk een *Coma Vigil*, waarbij zij met de grootste levendigheid droomden, zich aan de zeldzaamste invallen overgaven, ook wel zonder verhaasting van den pols, overluid ijlden. Van deze inspanning gevoelden zij zich den volgende dag vermoeid en hadden hoofdpijn. Ik zag niet dat *Opium*, *Moschus*, *Aether* en dergelijken tegen dien toestand iets uitrigten; hij verdween echter van zelfs, zoodra door voegzame diët en levenswijze de gezondheid volkomen hersteld was.

---

a a n b i e d i n g

V A N

B O E K E N,

VOOR DOCTOREN, APOTHEKERS, CHIRURGYNEN, derzelver
LEERLINGEN, en andere Liefhebbers der Meng- en Scheikunde

welke heden in den Boekwinkel van

L O D E W Y K V A N E S,

In de Kalverstraat by den Heiligeweg, te *Amsterdam*,
afgeleverd worden, als:

- K. G. HAGEN, Leerboek der Apothekerskunst, waarin alles
wat tot eene komplete kennis der geheele Apotheek nood-
zaaklyk dient geweten te worden, met een algemeen Regis-
ter vermeerderd, waarby nog gevoegd zyn de nieuwe be-
namingen der meeste zamengestelde Geneesmiddelen, voorko-
mende in de *Pharmacopoea Batava*, en met een aanpryzend
Voorberigt door F. V. D. BREGGEN *Cornz.*, Med. Doct. te
Amsterdam, 1807. 2 deelen, gr. 8vo. f 7-5-0
- HET is onnoodig de nuttigheid en algemeene graagte, waarmede dit Werk ont-
vangen is, te willen bewyzen. Negen uitgaven alleen in *Duitschland*,
kunnen zulks genoegzaam bevestigen; ook heeft de Kommissie van Genees-
kundig Toeyvoorzigt voor *Amsterdam*, hetzelfde mede waardig gekeurd, om
het de Leerlingen aan te beveelen.
- K. G. HAGEN, Onderwys in de Grondbeginselen der Apotheek,
Amst. 1801. gr. 8vo. f 1-16-0
- S. F. HERBSTADT, Katechismus der Apothekerskunst, of eerste
Grondbeginselen der Artzenymengkunde, vertaald door F.
M. LYNEN, Apotheker te *Amsterdam*, met een Aanhangsel
vermeerderd, gr. 8vo. f 2-8-0
- J. B. TROMMSDORFF, Leerschool der Apothekers, of beknopte
Tafelen der Artzenymengkunde, ten gebruike der Leerlingen,
en der zoodanigen, welke zich voorbereiden tot het doen van
hun Examen, met Byvoegfels door C. G. REINHOUT, Chimist
en Apotheker te *Rotterdam*, *Rott.* 1809. in folio f 3-0-0
- De Bataafsche Apotheek, *Amst.* 1801. gr. 8vo. f 4-6-0
- E. STITZINGER, Bereidingen der Réagentia, in de *Pharmacopoea*
Batava voorkomende, met Aanmerkingen en Verklaringen
der Verschynselen, welke er by het Réageren plaats heb-
ben, voor beoefenaren der Artzenymengkunde, *Amst.* 1807.
gr. 8vo. f 0-12-0
- NB. Dit Werkje dient voor de bezitters der *Pharmacopoea Batava*, en *Bataafs-*
sche Apotheek, daar het onontbeerlyk by behoort.
- E. STITZINGER, Scheikundige Verhandeling, over het met Lood-
stof Bezwangerde Regenwater, of, Handleiding by de be-
proeving van hetzelfde, voor Geneesheeren en Artzenymeng-
kundige, *Amst.* 1807. gr. 8vo. f 0-12-0
- P. VAN WERKHOVEN, Handboek der Scheikunde, voor Onge-
oefenden, *Utr.* 1809. gr. 8vo. f 2-10-0
- P. VAN WERKHOVEN, Chemische en Physische Oeffeningen, 2 dee-
len komplete, gr. 8vo. f 6-0-0

- W. HENRY, *Chemie voor beginnende Liefhebbers*, met Aanmerkingen van J. B. TROMMSDORFF en A. YPEY, *Amst.* 1803. gr. 8vo. *f* 1-18-0
- A. YPEY, *Systhematisch Handboek der beschouwende en werkende Scheikunde*; ingerigt volgens den leiddraad der *Chemie*. voor beginnende Liefhebbers, door W. HENRY, om te dienen tot Opheldering en Uitbreiding van gemelde Werkje, 5 deelen, gr. 8vo. *f* 19-10-0
- Byvoegfels en Verbeteringen op hetzelfde, 2 deelen *f* 10-0-0
- SCHEIKUNDIGE Bibliotheek, bevattende de nieuwste ontdekkingen en verbeteringen, welke van tyd tot tyd gedaan zyn, waarin de voornaamste stukken door de eerste beroemde Geleerden in *Europa*, bewerkt zyn; als door VAN STIPRIAAN, LUÏSCIUS, FOURCROY, VAUQUELIN, MORVEAU, HASSENFRATZ, TROMMSDORFF, VAN MARUM, VAN GEUNS, HAHNEMANN, PELLETIER, BERTHOLLET, VOGLER, en meer andere, *Amst.* 1807. 2 deelen, gr. 8vo. *f* 4-10-0
- LAVOISIER, *Grondbeginselen der Scheikunde*, uit het Fransch vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd door N. C. DE FREMERY en P. VAN WERKHOVEN, *Utr.* 1800. 2 deelen, met pl. gr. 8vo. *f* 8-0-0
- FOURCROY, *Scheikundige Wysbegeerte, of Grondwaarheden der Hedendaagsche Scheikunde*, *Amst.* 1799 gr. 8vo. *f* 1-2-0
- JACQUIN, *Leerboek der Algemeene en Artzenykundige Scheikunde*, gr. 8vo. Dit Werk, bevattende een volledig Leerstelsel van het gantsche vak der nieuwe Scheikunde, toegepast op de Artzenybereidingen, is van zeer veel nut voor Geneesheeren en Apothekers, 2 deelen *f* 3-6-0
- PLENK en BAKE, *Natuur- en Scheikundige Verhandeling over de Vochten des Menschelyken Ligchaams*, vermeerderd met eene verklaring der daarin voorkomende Scheikundige Konstwoorden, *Amst.* 1807. gr. 8vo. *f* 1-10-0
- PLENK, *Grondbeginselen der Scheikunde*, 1803. gr. 8vo. *f* 2-4-0
- CHAPTAL, *Grondbeginselen der Scheikunde*, met Aanmerkingen van N. C. DE FREMERY, *Amst.* 1808. 1ste deel, met pl. gr. 8vo. *f* 3-8-0
- KASTELEIN, *Chemische Oefeningen*, voor de Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen en voor Apothekers, Fabrikanten en Trafikanten in byzonder, 1788. 3 deelen, gr. 8vo. *f* 9-10-0
- KASTELEIN, *Chemische en Physische Oefeningen*, voor Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen, en voor Apothekers, Fabrikanten en Trafikanten in 't byzonder, *Leid.* 1797. 3 deelen, gr. 8vo. *f* 9-0-0
- KASTELEIN, *Beschouwende en Werkende Chemie*, *Amst.* 1788. 3 deelen, 4 stukken, gr. 8vo. *f* 12-4-0
- KASTELEIN en MEYER, *Scheikundige Proeven en Natuurkundige Verhandelingen*, *Amst.* 1778, 2 deelen, gr. 8vo. *f* 3-10-0
- DRIESSEN, *Scheikundige Waarneemingen*, 1791. gr. 8vo. *f* 1-10-0
- LOOFF, *Nuttigheid der Scheikunde*, 1773. gr. 8vo. *f* 1-10-0
- GUYTON

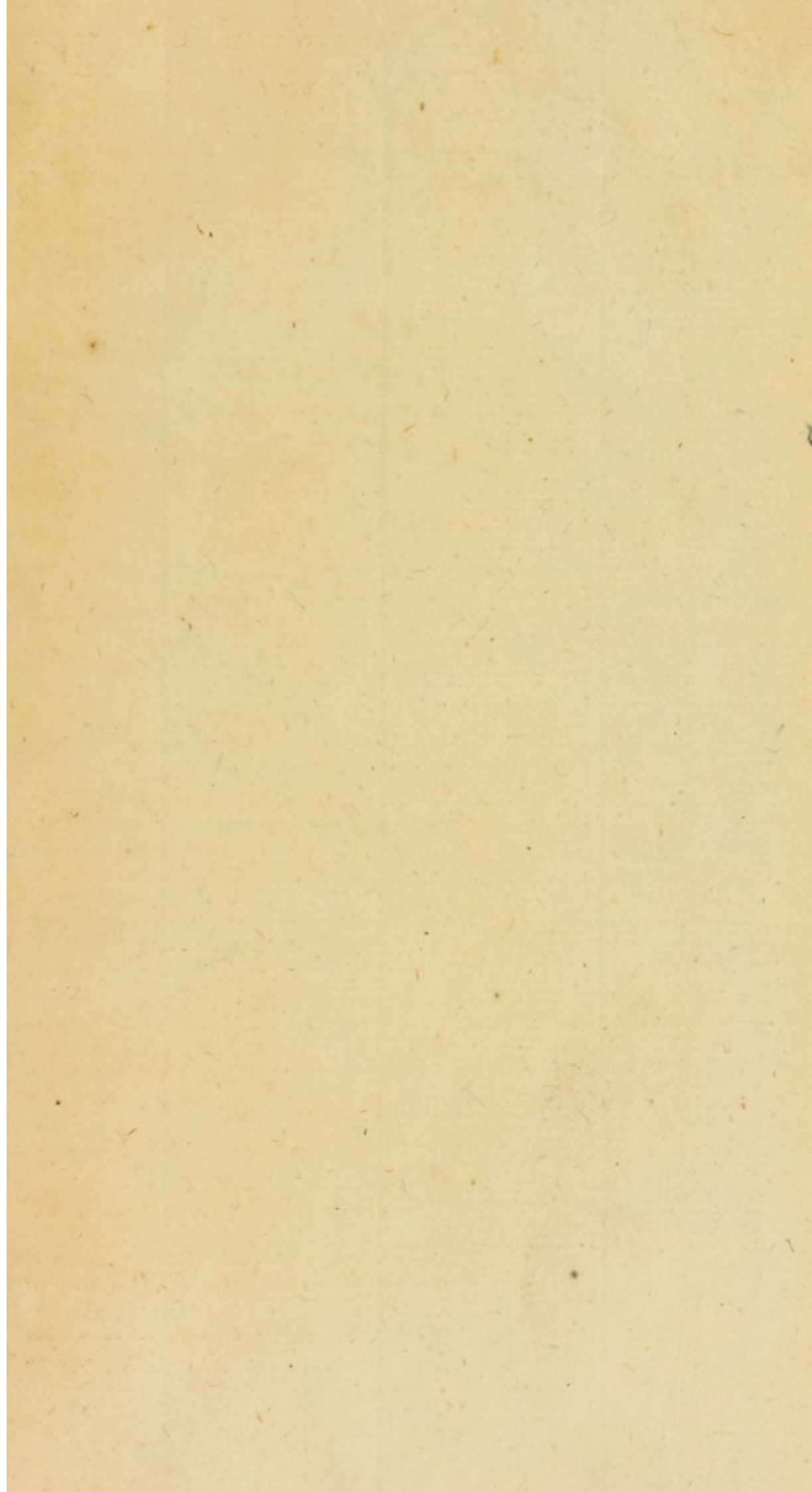

- GUYTON-MORVEAU, Middel om de Lucht te zuiveren, de besmetting te voorkomen, en derzelver voortgang te stuiten. Uit het Fransch, door A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *Leyd.* 1802. gr. 8vo. *f 1-16-0*
- TIEBOEL, Beredeneerde Latynsche, Fransche, Neder- en Hoogduitsche Naamlyst of Nomenclatuur der Scheikundige Verbindingen, volgens de nieuwste Scheikundige Theorie, *Gron.* 1806. gr. 8vo. *f 1-16-0*
- NAHUIS, over het Phlogiston, of beginsel der Ligchamen, *Utr.* gr. 8vo. *f 2-10-0*
- MACQUER, Bespiegelende Scheikunde, 1773. gr. 8vo. *f 2-4-0*
- MACQUER, Beoefende Scheikunde, 1780, 2 d. gr. 8vo. *f 4-10-0*
- APOTHEEK, (de nieuwe Britsche) behelzende de Bereidingen en Samenmengfels van de nieuwe Londonsche en Edinburgsche Apotheken, 4 deelen, gr. 4to. *f 8-0-0*
- ELZEVIER, groot Apothekers Woordenboek, vervattende de Voorschriften der samengestelde Geneesmiddelen, die in alle bekende Dispensatorien gevonden worden, enz. 2 deelen, gr. 4to. *f 8-10-0*
- REMLER, Tafel van de hoeveelheid der oplosbaare Bestanddeelen welke uit de Gewassen, door Water en Wyngest uitgetrokken worden, &c. *Delft* 1790. gr. 8vo. *f 0-12-0*
- KNOOP, Sleutel der Latynsche Konstwoorden, welke in de *Botanie*, *Pharmacie* en *Medicynen* gebruikt worden, 1758. gr. 8vo. *f 1-16-0*
- LEMERY, Woordenboek der enkele Droogeryen, *Amst.* 1743. met pl. gr. 4to. *f 6-10-0*
- ETIQUETTES, om op alle de Potten, Dozen, Vlessen, &c. in de geheele Apotheek voorkomende te kunnen worden opgeplakt, te zamen over de 500 stuks, zynde alle de nieuwe namen der Ingrediënten daar op gedrukt, met randjes. *f 4-16-0*
- ZAKBOEK voor Genees- en Heelkundigen, inhoudende de Geneeskundige Staatsregeling van het Koninkryk Holland, te zamengesteld, ten diensten van de Kommissiën van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, als mede voor alle Professoren en Medicinæ Doctoren, Heel- en Vroedmeesters, Apothekers, Chimisten, Drogisten en derzelver Leerlingen, &c. Tweede, verbeterde en vermeerderde Druk, *Amst.* 1807. gr. 8vo. *f 0-15-0*
- T. CAVALLO, Volledige Verhandeling over de Elektriciteit, in de Theorie en Praktyk, met proefneemingen, *Utr.* 1780. met pl. gr. 8vo. *f 2-4-0*
- T. G. H. ROOSE, Handboek der *Physiologie*, of Natuurkunde van den Mensch, *Amst.* 1809. gr. 8vo. *f 1-16-0*
- A. YPEY, Handleiding tot de *Physiologie*, 1809. gr. 8vo. *f 3-12-0*
- C. W. HUFELAND, Waarnemingen, Aard, Beloop en Toevallen der Zenuwkoortsen, met Voorredens van THOM. à THUESSING en F. V. D. BREGGEN *Cornz.*, 1809. 2 stukken kompl. *f 2-15-0*

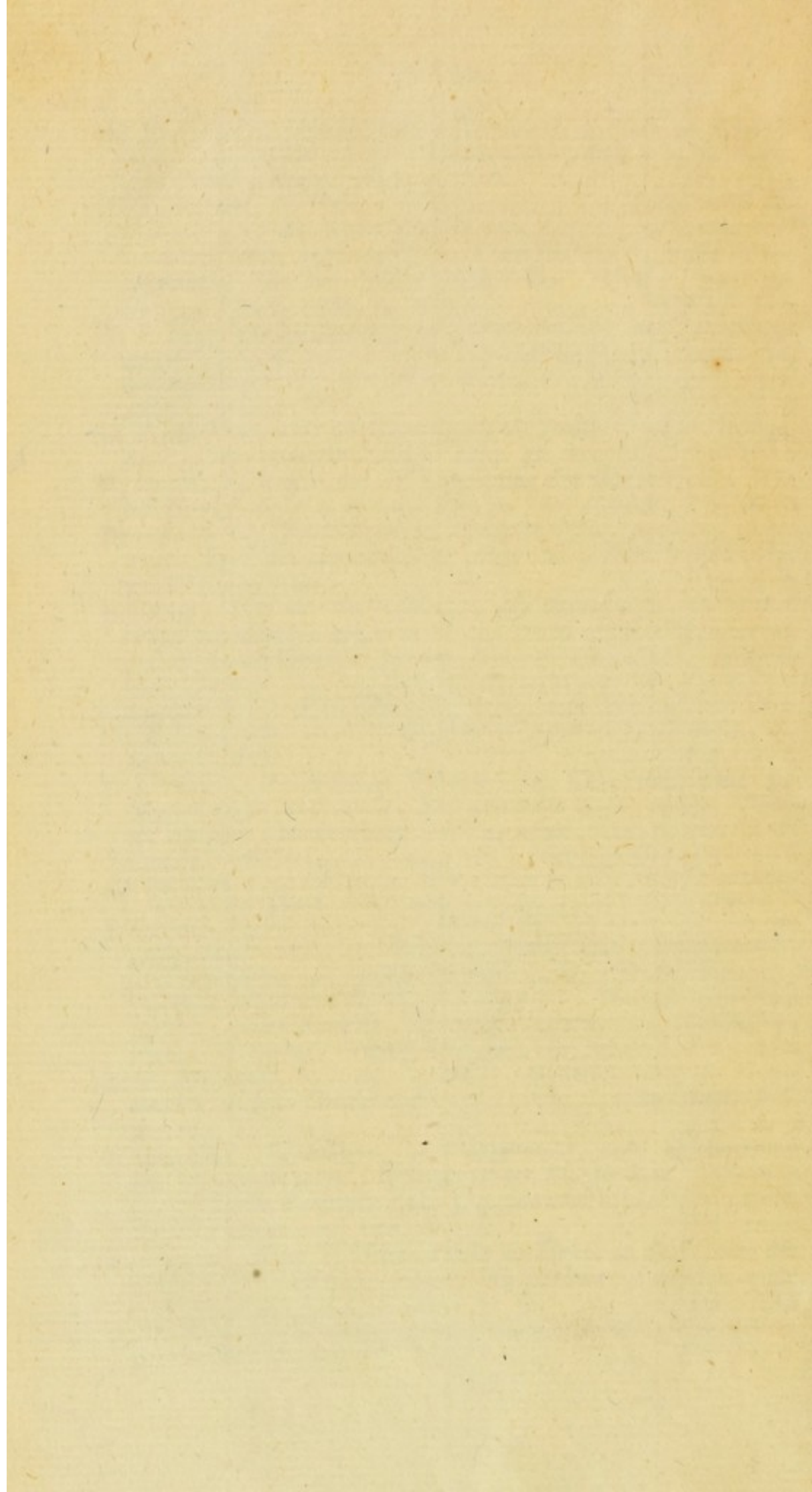

- A. F. HECKER, Geneeskundige Theorien, Stelsels en Geneeswyzen der Artsen. Uit het Hoogduitsch, door F. V. D. BREGGEN *Cornz*, *Haarl.* 1809. gr. 8vo. f 2-10-0
- A. F. HECKER, de Natuur en Geneeswyze der Rotkoortsen beschouwd, en met Aanmerkingen vermeerderd over eenige verscheidenheden, verdelingen en Geneefing der Koortsen in het algemeen. Uit het Hoogduitsch door F. V. D. BREGGEN *Cornz*, *Amst.* 1810. gr. 8vo. f 1-8-0
- A. F. HECKER, de Zenuwkoortsen beschouwd, met Aanmerkingen over de Prikkelende, Versterkende en Verzwakkende Geneeswyze. Uit het Hoogduitsch door F. V. D. BREGGEN *Cornz*, *Amst.* 1810. gr. 8vo. f 1-2-0
- A. F. HECKER, over de Gonorrhoea of Druiper. uit het Hoogd. door J. W. KIRGHNER, *Amst.* 1804 gr. 8vo. f 1-10-0
- E. HORN, Bydragen tot de Beoefening der Geneeskunde. Uit het Hoogd. door A. MOLL, 1809. gr. 8vo. 1ste deel f 2-16-0
- BYDRAGEN tot Theoretische en Practische Geneeskunde, uitgegeven door het Genootschap: *Arti Salutiferae*. *Amst.* 1810. gr. 8vo. eerste Stuk f 1-6-0
- J. KÄMPF, over de Verstoppingen des Onderbuiks, en nieuwe wyze om dezelve zeker en in den grond te genezen, waarvan vyf-en-zestig Gevallen hier ten bewyze verstreken, geschikt voor Geneesheeren en Lyders. *Amst.* 1810 gr. 8vo. f 2-8-0
- J. J. PLENK, over de Ziekten der Kinderen, 1808. gr. 8vo. f 3-0-0
- J. J. PLENK, over de Ziekten van het Vrouwelyk Geslacht, *ib.* 1809. gr. 8vo. f 2-4-0
- J. J. PLENK, Heelkundige Voorraad van Geneesmiddelen, gerangschikt en beschreven, naar derzelver Heelkrachten. Nieuwe Uitgave, aangeprezen door A. BONN, Hoogleeraar in de Ontleed- en Heelkunde, enz. 1808. 2 deelen gr. 8vo. f 3-0-0
- ☞ Dit Werk is een der leerzaamste van dezen geachten Schryver en onontbeerlyk voor alle die zich in de Heel- of Geneeskunde willen oefenen.
- J. QUARIN & FALLOT, Aart, Kenmerken en Oorzaken van onderscheidene Ziekten, benevens opgave der Geneesmiddelen tot Verbetering en Herstel derzelve; als over de *Beroerte, Vallende Ziekten, Hoest, Bloedspuwen, Tering, Aamborsigheid, Bloedbraking, Persloop, Geelzucht, Aambeijen, Jicht, Voeteuvel, Venusziekten*, enz. 1807. gr. 8vo. f 2-4-0
- J. P. MICHELL, over de Oorzaken, Onderscheiding en Genezing der *Febres Catharrhales*, of Zinkingkoortsen, *Amst.* 1806. gr. 8vo. f 1-0-0
- J. MACQUET, *Pathologie*, of Ziektekunde, eene beschouwing van het Menschelyk Ligchaam in den Ziektenstaat. Met eene Aanpryzende Voorrede door J. E. DOORNIK Med. Doct, *Amst.* 1808. 3 deelen, gr. 8vo. f 3-16-0
- T. a THUESSINK en T. WHITE, over de Ziekte en Ontaarding der Watervaten en Klieren, gewoonlyk *Struma* of *Scrophula* genoemd, *Amst.* 1807. gr. 8vo. f 1-5-0
- A. F. HEMPEL, Grondbeginselen der Ontleedkunde, *Haarl.* 1809. eerste Stuk, gr. 8vo. f 1-10-0

7

